

# Zimonyi Zoltán

## A „megnőtt emlékezet” regénye

Féja Géza: Visegrádi esték

Jegyzeteimből

Kiss Éva Juditnak

A '70-es évek elején megbízást kaptam az Irodalomtudományi Intézettől egy Féja-kismonográfia elkészítésére. Eredetileg Németh Lászlóról szerettem volna írni, drámáiról készült a szakdolgozatom és kisdoktori disszertációm, publikáltam róla. Hatott a gondolkodásomra is. Minőségi feladatnak ígérkezett. A téma foglalt lehetett vagy nem volt aktuális, mindenesetre Szabolcsi Miklós professzor úr szobájában hirtelenjében más írórt kellett választanom. Féja Géza nevét dobtam be.

Akkoriban Fodor András, a költői szakosztály titkára sorozatot indított elsőkötetes költők bemutatására az Írószövetségben. A szezon zárásaként összegzésre került sor. 1973–74-ben Sárándi József kötetét Féja Géza méltatta, az évadzárón Németh G. Béla vonta meg a mérleget. Egyik felkért hozzászóló voltam.<sup>1</sup> A program után, szokás szerint, beültünk egy közeli vendéglőbe, borozgattunk, beszélgettünk. Ekkor ismertem meg Féja Gézát, akivel 75. születésnapja alkalmából később interjút készítettem.<sup>2</sup>

A megbízást megkaptam. A monográfia mégsem készült el. Nehéz lenne számot adni róla, hogy miért?

Az anyaggyűjtés során beszippantott a korszak sajtója. Újabb és újabb forrásokat kerestem – érdeklődéssel, de kényszerből is. Légből kapott, alaptalan állítások ösztönöztek további olvasásra. Meg sem tudom számolni, hány levéltári doboz telt meg az évek során jegyzetekkel, újságkivágatokkal. Amit begyűjtöttem, abból valami keveset fel is dolgoztam.<sup>3</sup> Formálódott a kismonográfia, néhány műről, főként az elbeszélésekről és regényekről kellett volna betoldani egy-egy elemzést. Körülményesnek tűnt azonban az írások összeillesztése, arányosításuk, az átfedések kiszűrése. Egyszerűbb lett volna újraírnom. Újraírni? A jegyzetek háborítatlanul aludtak tovább a dobozokban. Ma már, hetvenen túl, közelebb a nyolcvanhoz, leginkább az foglalkoztat, hogy minél kevesebb kacatot, más számára haszontalan irkafirkát hagyjak magam után.

1 *Vita pályakezdő költőkről II.* Zimonyi Zoltán hozzászólása. *Napjaink*, 1974. 5. sz.

2 *Kráterarc, vulkános élet.* Beszélgetés a 75 éves Féja Gézával. *Napjaink* 1975. december.

3 *Féja Géza Esztergom-táborban I–II.* Új Forrás, 1980. 6. 7–12. / 1981. 1. 28–35.; *Perújrafelvétel? Bajcsy-Zsilinszky Endre és Féja Géza kapcsolata*, Zimonyi Zoltán Öt közelkép, Miskolc, 1989 5–110.; *Vihar a Viharsarok körül*, Forrás, 1981. febr. 28–35.; „Lobogó tűzű ígérkedő” Féja Géza: *Magyar haláltánc*, *Tiszatáj*, 1986. 1. 55–69.; „Szabadulólevél” – A „népi” írókról című állásfoglalás harminc év után. Forrás, 1989. 4. 40–60. stb.

Selejtezés közben az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 170., Görgei<sup>4</sup> Artúr születésének kétszázadik, Féja Géza halálának 40. évfordulója kísértett meg, hogy az idei hármas évfordulóban érintett regényről, a *Visegrádi estéről* néhány cetlit kimentsek, újraolvasva elgondolkozzam a műről, és megpróbálkozzam időközben kiszáradt tollamat munkára fogni.

1.

Féja Géza két alapvető *élménye* a magyar szellemi örökség és a szociális valóság. Ez ösztönözte legjelentősebb, illetve legnagyobb hatású műveit: publicisztikáját, Dózsa- és Móricz-könyvét, háromkötetes irodalomtörténetét, az Ady-breviáriumot (*Jóslások Magyarországról*), *Viharsarok* című szociográfiáját. Nagyepikájában (*Kuruc idő, Csillagok vigyáznak*) kizárólag történeti témát választott. *Saját életanyaga* csak másodlagos jelentőségű verseiben és kisprózájában tükröződik.<sup>5</sup>

1974-ben megjelent „őszikéje”, a *Visegrádi esték* című regény is történelmi tárgyú, a témaválasztása mégis váratlan és meglepő. Féja többször is írt Kossuth Lajosról, az 1848/49-es forradalomról és szabadságharcról. Történelmi példatárában Dózsa, a kuruc kor, az „örök március” nagy lázadói között Görgei kakukktojás, egyben ellentéte a „lobogó tűzű igehirdető”<sup>6</sup> Féja kossuthos önstilizációjának. A tábornok alakja nem foglalkoztatja, legalábbis a *Visegrádi esték* megjelenésekor még nem tudhattuk, hogy egy 1944–45-ben Kossuth Lajosról írt történetpolitikai<sup>7</sup> esszéjében *Kossuth és Görgey drámája* címen önálló fejezetben vizsgálta az úgynevezett Görgei-kérdést. Korántsem a tábornok szószólójaként. Szerinte Görgei „Belső matériája elégtelennek bizonyult a nagy magyar vállalkozás mérhetetlen követelményeivel szemben.” „Jó hazafi volt, nem pedig áruló, nagy katona, de naiv és rossz politikus. [...] nem volt nagy ember.”<sup>8</sup>

Féja 1931-ben még másként vélekedett. Görgei „*órák alatt kibontakozó hadvezéri zseni, mindenben átható, átszűrő intellektus, mely kemény, nehéz, kegyetlen, de végtelenül igaz pedagógiát akar ráerőszakolni a tűzbeborult és szerteszikrázó magyarságra. Görgey egész élete egyéniségének teljes fölállózása, önmagán próbálta ki ezt a szigorú pedagógiát elsősorban.*”<sup>9</sup>

4 A tanulmányban nem egységes a Görgey/Görgei név írásmódja. Ő maga a nemesi előjogokra utaló y végződést (miként Jókai Mór) a polgári egyenlőség híveként a forradalom idején i-re változtatta. Szövegemben a tábornok 1848-tól haláláig megtartott gyakorlatát követem, az idézetekben viszont a szerző által használt névváltozat szerepel. A kérdésre (y vagy i) vonatkozóan eltérően foglal állást Kosáry Domokos *A Görgey-kérdés története I.* Osiris–Századvég, 1994. 10–11., illetve a Rubicon című Történelmi Magazin (*Hogyan írjuk? Görgey vagy Görgei?* Rubicon, 2018/1. 11.)

5 *Bresztováczy és az ördög* (1957), *Kráterarc* (1975), *Sűrű, kerek erdő* (1976) stb.

6 József Attila nevezte így. L. József Attila *Összes Művei III.* Akadémiai, 1958. 274.

7 Kosáry Domokos nevezte „a szerző által is félretett” „kisimítatlan” „történetpolitikai esszé-félé”-nek Féja művét. „Szerkezeti törései” alapján – tévesen – azt feltételezte, hogy „végső formáját sosem nyerte el”. (Kosáry Domokos *A Görgey-kérdés története I–II.* Osiris–Századvég, 1994., az idézett rész II. 295–296.) A kézirat a hagyatékból gépiratos, nyomdakész állapotban, külső és belső címlappal ellátva került elő. Eredeti címe: *Az igazi Kossuth Lajos*. Püski Sándor készült kiadni, a *Magyar Élet* iratai között fennmaradt a tervezett könyv hirdetése és fülszövege. A mű posztumusz jelent csak meg 1987-ben (*Kossuth Lajos*, Szépirodalmi, 1987). Féja Géza életének utolsó éveiben Széchenyi-regényt is tervezett, *Örökégyő* címen. Több füzetnyi jegyzetet készített, és három évvel halála előtt megírta a szinopszisát a kiadó számára. E történelmi triptichon azonban már nem készült el.

8 Féja Géza: *Kossuth Lajos*, Szépirodalmi, 1987, 178.

9 Recenziója Sárközi György *Mint oldott kéve* című regényéről, Előrs, 1931. 49. sz. 5.

Féja munkái – a népi írók mozgalmára jellemzően – irányzatos jellegűek. Kossuth-könyve is aktuális célokra hangolt, kultikus szándékú. A magyar Külügyminisztérium 1944 augusztusától kiugrási propagandába kezdett. Demokratikus hagyományainkat kívánta megismertetni az országgal hadban álló nyugati hatalmakkal. A legnagyobb titokban szőtt tervbe az agitatív stílusú Fáját is bevonták. Szöveggyűjtemény szerkesztésére és egy Kossuth-könyv megírására kapott megbízást.<sup>10</sup> Kossuth – amerikai ismertsége és az emigrációban kidolgozott politikai elvei alapján (dunai népek konföderációja, önkormányzatiság) – alkalmas ügyvédnek tűnt a vesztesre álló ország védelmében.

Féja kéziratához fűzött jegyzete szerint a Külügyminisztérium propagandisztikus terveit „túlszárnyalták az események”. Mégis folytatta a munkát, a könyvet 1945 szeptemberében Békésen, illetve Békéscsabán fejezte be. Szavát kívánta hallatni az alakuló új történelmi-társadalmi viszonyok között. Nyomdakész állapotban ez utóbbi, „népi demokratikus”-ra<sup>11</sup> hangolódott kézirat maradt ránk. Féja tervét ez esetben is meghaladta a történelem.

A könyv kultikus indítéka Görgeit (Széchenyihez hasonlóan) kisebbitette, arisztokratikussá rajzolta az arcélét: „gyakran hivatkozott demokratikus meggyőződésére, arra, hogy a nép magatartását tekinti egyetlen biztos zsinórmértéknek”, hogy „megbízik a néplelek ítélőképességében”, de „gyakorlati magatartása eltávolodott a demokratikus érzülettől, inkább arisztokratikus hajlamokról tanúskodott”.<sup>12</sup> A *Visegrádi esték* ezzel ellentétben demokratikus érzületűként ábrázolta a tábornokot.

Irányzatos torzításai ellenére is (vagy éppen azért) a *Kossuth Lajos* és a *Visegrádi esték* Görgei- (és Kossuth-) képének összehasonlítása megérne egy kisebb tanulmányt. Egyezést és lényegi eltérést találunk bennük. A regény kiigazítja, árnyaltabbá, így hitelesebbé teszi a Kossuth-könyv Görgei-képét. Az árulás vádjá egyikben sem merül fel. Féja mindkét művében úgy látta, hogy Görgei magyar öntudata kétségtelen, nem császári érzelmű, gyűlölte a Habsburg-rendszert, egyedül ő volt alkalmas „nagyszabású katonai vállalkozások végrehajtására a magyar vezérek közül”. A Kossuth-könyv elismerte ugyan, hogy Görgeinek számos kérdésben igaza volt, mégis „Kossuth oldalán állott az egész igazság”.<sup>13</sup>

## 2.

Féja gyermek- és ifjúkora „a negyvennyolcas szabadságharc búvkörében telt”.<sup>14</sup> A Görgei-téma, ahogy mondani szokták, ott hevert a lába előtt. *Bölcsődal* című visszaemlékezése szerint kisfiúként minden március tizenötödikén ablakra szorított arccal figyelte a tabáni parasztok és kisiparosok fáklyás vonulását a lévői temető honvédsírhajóihoz, ahol a nagysallói csata halottjai pihentek.<sup>15</sup> Igaz, az ütközet hadvezére Damjanich és Klapka volt, de a tavaszi hadjárat hőse, a feldunai sereg fővezére Görgei.

Féja Géza érdeklődése a későbbiekben is felébredhetett volna a téma iránt.

10 A keletkezési körülményről lásd Zimonyi Zoltán *Utószó Féja Géza történelmi tanulmányához*. Forrás 1981. 1. 23–26.

11 A könyv zárófejezete szerint Kossuth „megint teljes mértékben időszerűvé válik majd a magyar nép felszabadulásának pillanatában”. Kossuth Lajos, i. m. 318. A kéziratban még azt is olvashattuk: „ma népi demokráciának hívjuk ezt a szabadságot”.

12 Kossuth Lajos, i. m. 162.

13 Kossuth Lajos, i. m. 165., 174., 178.

14 Féja Géza: *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. sz. 81–86. Lásd még: Féja Géza: *Törzsek, hajtások*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 245–255. / Féja Géza *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 273–279.

15 *Bölcsődal*, Életregény, Magvető, 1958, 38. A jelenet beépült a *Visegrádi esték*be is. 4. este, Szépirodalmi, 1974. 136., Mundus, 2003, 83.

Az 1920-as évek második felétől munkatársa, szerkesztője Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjainak. A politikus környezetében virágzott Görgei kultusza. Zsilinszky nagy magyar hadvezérnek, igazi hősnek tekintette a tábormokot.<sup>16</sup> Az *Előőrs*ben több részlet jelent meg Pethő Sándor Görgei-életrajzából.<sup>17</sup> Szintén az *Előőrs* hozta nyolc folytatásban Julier Ferenc *Görgey* című 13 fejezetből álló tanulmányát a magyar hadvezérekről írt cikksorozat részeként.<sup>18</sup>

A bécsi archívumok megnyílása után, az 1920-as években megindult a forradalom és szabadságharc levéltári forrásainak kiadása. A korabeli sajtó híradásaiból nyomon követhető a kialakuló Görgei-kultusz: szobrot avatnak a budai várban, emlékkövet Visegrádon, katonai egység veszi fel a nevét Miskolcon. A *Budapesti Hírlap* az 1930-as években visszavisszatérően foglalkozott Görgei Artúr magánéletével, gyermekei sorsával.

Felébreszthette volna Féja érdeklődését szellemi környezete is, például Móricz Zsigmond vagy Sárközi György.<sup>19</sup> Móricz 1912-ben meglátogatta az agg tábormokot<sup>20</sup>, több tanulmányt, cikket is írt róla. A Móriczhoz fűződő közeli kapcsolatai révén a magánéleti titkok iránt különösen fogékony Féja bizonyosan tudott a „*régi, nagy intrikák, örvénylő pletykák*” árnyalakjairól, amelyekkel Görgey Berta árasztotta el az őt meglátogató Illés Endrét, aki erről hírt vitt Móriczknak.<sup>21</sup> Tudhatott róla Illés Endrétől, vagy magától Móricz Zsigmondtól, a pesti közbeszédből, vagy Metzker Károly rövid emlékiratából.<sup>22</sup> Mindarról tehát, amit Görgei valós vagy vélt magánéleti „árulásairól” a *Visegrádi esték* 11. és 12. fejezetében olvashatunk.

Féja becsvágyát a téma azonban hosszú ideig egyáltalán nem keltette fel. Az elbeszélő műfajnak 1945-öt megelőzően egyébként sincs szerepe az életműben. Más kor, más élethelyzet tette fogékonná a tábormok ellentmondásos sorsa, az emberi kárhozat életmodellje iránt.

### 3.

A regényt hetvenéves korában kezdte el, 1972 decemberében fejezte be. Abban az életkorban, amikor az ember egyre inkább a múltba réved, tapasztalatait, élete értelmét, sikereit és kudarcait próbálja összegezni. Szeretné megérteni a sorsát, erkölcsi testamen-

16 Bajcsy-Zsilinszky Endre: Görgei, *Előőrs*, 1930. augusztus 2. 1–3.

17 Pethő Sándor *Görgey Artúr*, Genius Bp., 1930.

18 A tanulmányokat könyv formában is megjelentette. Julier Ferenc *Magyar hadvezérek*, Budapest, 1930, Stádium Kiadó.

19 Sárközi György *Mint oldott kéve* című regényének főhőse báró Mednyánszky Cézár, a honvédsereg táborigazgatója, Görgei híve. Féja az *Előőrs*ben (1931. 49. sz. 5. ) ismertette a művet. Sárközi elvetette az árulás vádját, *Görgey Prágában* címmel a regény egyik fejezetét elbeszélésként is közölte a *Nyugat*ban (1930. II. 11–28.).

20 Féja beleszötte Móricz látogatását a *Visegrádi esték*be, a regényidő kezdetét ennek segítségével állapíthatjuk meg.

21 Illés Endre: *Görgey Artúr egyetlen lánya súlyos betegen és megrázó szegénységben nyomorog idegenben*, Budapesti Hírlap, 1934. május 6. 7–8. Illés Endre évtizedek múltán Móricz Zsigmondra emlékezve felidézte a riport születésének körülményeit. „*Szekfű Gyula hívta fel a figyelmemet a magányosan, nagyon szegényen élő, már nagyon idős asszonyra. A címét is ő adta meg. Meglátogattam, megrázott a környezet. [...] Rögön panaszkodni kezdte kivettségét, sanyarú napjait, egész életét.*” *Magánvizsgáim (Móricz-emlékek)*, Népszabadság, 1974. 92. sz., április 21. Vasárnap melléklet 1.

22 Metzker Károly 1883–1907 között Visegrád községi jegyzője, személyes ismerőse az idősödő Görgei tábormoknak. Rövid emlékirata állítólag 1936-ban jelent meg egy kicsiny könyvecske formában. Lásd Szőke Máttyás: *Királyi vadászatok Visegrádon* (IV. rész), *Visegrádi Hírek*, 2017. február, 12–14.

tumként hátrahagyni a tanulságokat. Ebben a lelki helyzetben, Féja utolsó éveinek a horizontján tűntek csak fel Görgei sorsmetaforájának motívumai (áruló, bűnbakképzés, a nagy történelmi személyiség és kicsinyes környezete konfliktusa, az emigráció és az itthon maradt „társutasok” morális dilemmája).

Mi is motiválta, mi motiválhatta az író öregkori témaválasztását?

Görgei megítélése – Hermann Róbert szavait kölcsönözve – szinte minden időben „inkább tekinthető állandóan prolongált politikai vitának, mint tényleges történelmi kérdésnek”.<sup>23</sup>

A marxista történetírás kezdettől Görgey ellen foglalt állást, kötelezővé tette a tábornok pártos elítélését. Sematikus alaptételeit mereven őrizte a *Visegrádi esték* megírásának idején is. „Az áruló, árulás koncepcióját egész tevékenységére kiterjesztve, Görgey osztályhelyzetével magyarázták. Nemcsak a világsi árulót láttatják benne, hanem a kapitulációs hajlamot, amely kezdettől benne volt, mert visszariasztották a teljes nemzeti függetlenségtől a radikális társadalmi átalakulásig, azaz a szabadságharc győzelmének következményei.” „A múlt, legalábbis az elmúlt évszázad hivatalos szentje Kossuth lett.”<sup>24</sup>

A Görgei-kérdés revíziójának igénye a '70-es évek elején egyre érezhetőbb. A belső áruló sztalínista koncepciója tartotta ugyan magát, de már viták is kibontakozhattak a tábornok megítéléséről, megfogalmazódtak a marxista történetfelfogással ellentétes vélemények.

Az ideológiai éberség azonban ezúttal sem késlekedett. A *Kritika* 1973. szeptemberi számában Fekete Sándor vitát robbantott ki Galambos Lajos *Fegyverletétel*<sup>25</sup> című drámája apropójából: „Régebben, az ötvenes évek idején, a szabadabb vitákat lehetetlenítő körülmények nem kedveztek a Görgey-hívek jelentkezésének. Annyi azért elég nyilvánvaló volt, hogy többségük ellensége mindenféle forradalomnak. Kossuthban is a lázadót gyűlölik, Görgeyben a forradalomellenes katonát becsülik. Görgeyt egyszerűen azért lobogtatják, hogy az új rendszer ellen legalább így, a messi mülthoz menekülve tiltakozzanak.”<sup>26</sup>

Az 1973–74-ben folyó vita<sup>27</sup> nyilvánvalóvá tette, hogy az ügy továbbra is politikai jelleű: a szocialista rendszer híveinek el kellett ítélniök Görgeit. Andics Erzsébet leszögezte, hogy „az újra és újra megújuló kísérletek a »perújításra«, azaz Görgeynek tragikus nemzeti hőssé avatására mindmáig nem tudták lényegbevonóan megváltoztatni a széles nemzeti közvélemény ítéletét e kérdésben; sem annak konkrét történelmi, sem a — mondhatnám — örök emberi vonatkozásában”.<sup>28</sup>

Függetlenedhet-e egy történelmi személyiség sorsát ábrázoló regény a történetírás és a nemzettudat állapotától?

Féja a *Visegrádi esték* keletkezéséről írt műhelyvallomásában nem rejtette véka alá, hogy igazságtalannak érezte a negatív Görgei-ábrázolást, a nemzeti önismeretet kívánta elősegíteni, félretolva a kétes értékű — régi és újabb — vádak.<sup>29</sup>

Kizárólag ezért fogott volna a regény megírásához?

23 Hermann Róbert: *Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai*, Századok, 1994. 922.

24 Lásd Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története II.*, Osiris-Századvég, Bp. 1994, *Hatalomátvétel és ideológia, Az amnesztia legendája* című fejezeteket. Az idézetek a 230., 239., 243. oldalon.

25 A darab címe nem a világsi fegyverletételre utal, 1848-ban játszódik, egyik szereplője Görgei.

26 Fekete Sándor: *Válogatott magánügyeim. A „műszaki fej” és hívei*. *Kritika*, 1973. 9. sz.

27 Hozzászólók: Hanák Péter, Varga János és Andics Erzsébet.

28 Andics Erzsébet *Néhány megjegyzés a „Görgey-vitához”* *Az Aradi Tizenhárom emlékére* *Kritika*, 1974. 10. 12–13.

29 Féja Géza: *Egy regény keletkezéséről*. *Új Forrás*, 1974. 1. szám, 85. Lásd még: Féja Géza: *Törzsek, hajítások*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 254. / Féja Géza *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 278.

4.

A *Visegrádi esték* műfaji megjelölése regény, történelmi jelző nélkül. Ha csupán igazságtétel lett volna Féja szándéka, esszé formájában közvetlenül is beleszólhatott volna a Görgei-kérdés vitáiba. Megvolt hozzá a képessége, a hajlama is. A nemzeti önismeret szolgálata mellett azonban hangsúlyosabb indítéka lehetett a témaválasztásnak.

Lépjünk kicsit vissza az időben! Féja Géza – békéscsabai száműzetése után, az irodalmi-szellemi életbe visszatérve – emlékiratait kezdte írni. A *Bölcsődal* (amelynek első részletei 1945 előtt készültek el) a gyermekkor tájait járta be, míg Trianon vándoraként otthonról haza, Léváról Budapestre tért. A folytatásban<sup>30</sup> a Bajcsy-Zsilinszky táborában (is) szerveződő népi mozgalom gyökeréig, lényegében pályakezdése időszakáig ért el. Az irodalmi közvélemény várta a folytatást Féja legizgalmasabb, fordulatokban gazdag, kényes pályaszakaszáról, a harmincas-negyvenes évekről, majd a békéscsabai száműzetésről, '56-os szerepéről, visszatéréséről az irodalmi életbe. Mindhiába. A 75. születésnapja alkalmával készült beszélgetésünkben emlékezései folytatásáról kérdeztem. „*Nem írtam tovább. Lapszélre címmel – ami eszembe jut a múltamból – mozaikszerűen le-lejegyzem, de nem merek belevágni.*”<sup>31</sup> Mégis próbálkozott, érezte a késztetést, neki-nekifutott, el-elkészültek részletek, sőt 1976-ban meg is állapodott a kiadójával: „*A Széchenyi-regény mellett szerződtem egy másik könyvre is, emlékirataimra, meg is kezdtem, szinte dől a matéria. Ez nagyot javít kedélyemen, remélem, bajomon is, mert az én betegségek az idegekben folynak le.*”<sup>32</sup>

Féja gyakran szelet vetett és vihart aratott. Harcos volt, a küzdelmek tanulságait, élete summáját hátra kellett volna hagynia. Egészen haláláig viaskodott a feladattal, neki-nekifutott az emlékezéseknek. „*Sok volt, amivel a sors vagy az Úr vagy tudom is én ki, mi megterhelt. Most érzem, mit élt át Ady, midőn ezt írta: »Nyögök minden terhemmel«, meg hogy az Úr reánk rakta »az élhetésnek minden terhét«. S ráadásul: a harc múltunkkal, a visszatérő idővel, önmagunkkal.*”<sup>33</sup>

A teljes számadás, az önéletrajz befejező része azonban sosem készült el, mindig hátráltatta valami, mindig közbejötték dolgok.<sup>34</sup> A töredékekből *Lapszélre* címmel megjelent ugyan fia, Féja Endre gondozásában valaminő számvetésféle, de ebben a Bajcsy-Zsilinszky-kérdés kivételével nem jutott tovább a feltárulkozásban.<sup>35</sup> Az élveboncolásra nem volt meg az ereje, ehhez valószínűleg túlzottan is extrovertált személyiség volt.

A regényfikció szerint az idős, élettől búcsúzós Görgei a visegrádi esték magányában árnyalakokkal vitázik, hatalmas belső monológban éli át újra és értelmezi a múlt csatáit. Az idős, nemrégiben Óbudára, a Szőlő utcai hosszúház VI. emeletére költözött, egy kissé a mindennapok zaja fölött élő Féja pozíciója hasonló: a múlttal tusakodik ő is. A hajdani harcostársak és ellenfelek szintén halottak. A kézirat lezárásának napjaiban megjelent nyilatkozata sejteti a *Visegrádi esték* alkotáslélektani hátterét: „*Bévül [...] szüntelen árad a*

30 *Szabadszapat*, Szépirodalmi, 1965.

31 *Kráterarc, vulkános élet*. Beszélgetés a 75 éves Féja Gézával. Napjaink, 1975. december.

32 *Egy barátság története*. Féja Géza levelei. Közzéteszi Nagy Olga, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 1998. 126.

33 *Egy barátság története*, 143.

34 Nagy Olgának írt leveleiből nyomon követhetjük a tusakodást önéletrajza írásával. 1977. március 18.: „*Írnám emlékirataim, s amint föllélegzem, azonnal folytatom, de mindig közbe jön valami.*” (*Egy barátság története*, 136.) 1977. május 7.: „*Én most kissé félretettem a Széchenyi regényt, és emlékeimen dolgozom, az igazat írom, azt, aminél jelen voltam, amit átéltem.*” (140.) 1977. november 26.: „*Emlékeim írását is félbe kellett szakítanom éppen akkor, midőn a legjobban belejöttem. De mindig így van ez vélem. Életem: akadályverseny.*” (143.)

35 Féja Géza: *Lapszélre*. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Féja Endre. Szépirodalmi, 1982, 72–154.

múlt, a hívatlanul is visszatérő tűnt idő. [...] Mindenki s minden föltámad, hiába tették sírba, újra végig kell szenvednem és harcolnom a múltat, nem úgy, mint egykor, de sűrítve, irgalmatlanabban. [...] az öregedésnek azt a félelmetesen szép belső drámáját szeretném megírni – a megdőlt emlékezet regényét. A tényleges idővel folytatott küzdelem mellett a tusakodást a visszatért idővel.”<sup>36</sup> Aligha tévedünk, azt feltételezve, hogy az önéletrajz el-elakadása idején fogant és kihordott Görgei-regényben Féja megtalálta sorsmetaforáját?<sup>37</sup> A nemzeti önismeret erősítése mellett hangsúlyosabb indítéka volt az írói lélekmosdatás. Így, ha kódoltan is, hátrahagyhatta testamentumát, közvetve elvégezte számvetését.

5.

A történeti *élményanyag* – Görgei pályaképe – kínálja magát Féja *életanyagának* befogadására. Az áthallások nyilvánvalóak. Görgei sorsmotívumai – az írói katarzis hívására – Féja pályáivéhez kapcsolhatók.

Görgei „életének – bár csaknem száz esztendő t ért meg – mindössze három »fejezete« van: az első a helyét kereső s nem lelő, lázongó ifjú huszártiszté, a második a hadvezéré, a 19. század legnagyobb magyar katonájáé, a harmadik pedig a polgári halotté”<sup>38</sup> – írta Féja. Ugyanilyen hármassá osztható az ő élete is. Az ember és szerep összhangját hosszú ideig nem találó ifjú irodalmár is a teljes ismeretlenségből jutott fel igen gyorsan a csúcra. 1937-ben a Márciusi Front egyik vezéralakja, a Nemzeti Múzeum megszentelt helyéről mond ünnepi szónoklatot, *Viharsarok* című szociográfiáját és sajtópöreit a legszélesebb sajtónyilvánosság kíséri. „Óriási gégeként”<sup>39</sup> kiáltja szét az örök március követeléseit. 1945–1956 között viszont száműzött, „polgári halott”.

Mindkettőjükre nagy árny vetül. Görgeire Kossuthé, Féja Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékével birkózik, még élete végén is.<sup>40</sup> A harmincas évek elején alvezérféléje, lapjainak szerkesztője, az évtized közepén elválik az útjuk. 1945-ben Bajcsy-Zsilinszky politikai mítosszá lesz, Félát háborús bűnössé próbálják kreálni.

A tábornokot is, az írot is árulónak kiáltották ki. Félát a Bajcsy-Zsilinszky özvegye körében szerveződött baráti társaság éppúgy<sup>41</sup>, mint a *Haladás* és a *Kis Ujság* cikkírói, párizsi emigránsok vagy a Moszkvából hazatért Révai József a *Marxizmus és népiesség* 1946-os kiadásának előszavában. Mindkettejük konfliktusaiban nem kis szerepet játszott kisszerű, intrikus környezetük, miközben széles táboruk volt és van,

36 *Mi dolgoznak a magyar írók?* Féja Géza válasza az 1972. évi külön melléklet számára. Új Írás, 1972. 12. 121.

37 Ördögh Szilveszter is úgy vélte, hogy a *Visegrádi esték* áttételesen Féja vallomása az „esztergomtábori és a békéscsabai esztendőkről, az őt ért vádakról, a bonyolult valóságról, s emberi gyarlóságairól. [...] Úgy vélem, ez a »szerepjátás« (a vallani akarás, de nem tudás helyett más képében vallani) az ok, hogy torzzóvá lett a Visegrádi esték.” Ördögh Szilveszter: *Az öregkor kezdőkörei*, Alföld, 1977. 75–77. Ördögh sajnos összetévesztette a szerepjátást a mű alkotáslélektani alapjával, az írói motivációval. A történelmi tényekre épülő Görgei-regény Féja sorsmetaforája, és nem a maszkabálja.

38 Féja Géza: *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. szám, 86. Lásd még: Féja Géza: *Törzsek, hajtások*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 254–255. / Féja Géza *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 278–279.

39 Németh László nevezte így. L. *Homályból homályba*, I. 495., Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1977.

40 Lásd Bajcsy-Zsilinszky Endre. *Lapszélre*, i. m. 72–154.

41 Lásd: *Perújrafelvétel?* Kortársak Féja Gézáról. In. Zimonyi Zoltán *Őt közelkép*, Miskolc, 1989, 5–110.

hívek és rajongók<sup>42</sup>, ugyanakkor ellenlábasként saját oldalán, pályatársaik között is. Mindkettejük viszonya barátságtalan, illetve ellenséges az emigrációval.

Életerejük teljében, tétlenségre kárhoztatva, száműzetésben éltek. Korábbi mozgalmi időszakának lendülete után Féja – mint önvizsgálatra kárhoztatott („háborús bűnös”) – 1945 után visszazselídül a szépirodalomba. A publikáció reménye és lehetősége nélkül naplószerűen verset ír, majd elbeszéléseket, tanulmányokat. A lefojtott sors magánéleti kisiklásokban fuldoklik, rokonok a lélektani jegyei. Illés Endre *Magánvizsgálaim (Móricz-émlékek)* című visszaemlékezéséből<sup>43</sup> megsejthetjük Görgei poklát, amelyet a *Visegrádi esték* utolsó három fejezete fel is izzít. Féja évtizedig Békéscsabán tipródik, alteregója, az elbeszéléseiből ismert Báth Mihály éjszakai kalandjait járja.

Karakterbeli egyezések is felfedezhetők: erős saját vélemény, éles kritikai szemlélet, szókimondás, meg nem alkuvás jellemzi őket. Irónia és gúny Görgeit, Féját turbulencia és emberszólás. A tábornok nem tudott alkalmazkodni, olykor tüntetett érdes modorával. Ezek a tulajdonságok nem egy kortárs szemében ellenszenvenessé tették őket, fellépésük nem minden esetben bizalomgerjesztő, sokakat gyanakvóvá tett.

Ne feledjük, mindketten a Felvidékről származtak, bár más tájairól. A regénybe bebeszűrődnek a szülőföld ízei, olykor nosztalgikus emlékképei, nyelvi zamata.

Egyezést látok abban is – bár ezt már óvatosabban mondom –, hogy idősödven, Görgei is, Féja is nyugvópontra jutott saját sorsát illetően. A *Mein Leben und Wirkent* író Görgei még hadakozott a saját igazáért. Megpróbálta tisztázni magát. Hosszú és gyötrelmes út vezetett addig, amíg megenyhült szívvel elmondhatta: beteljesedett, ennek így kellett történnie.<sup>44</sup> Szintén ez a belátás és megértés az öregedő Féja mentalitása. A '60-as évektől, utolsó alkotói korszakában jóvátételek sorát írta, olyan pályatársakról, akiket korábban elmarasztalt vagy munkásságukról tudomást sem vett. Volt idejük az önvizsgálatra, ami végül kiengesztelődést hozott. Irgalmat, a sors elfogadását. Féja esetében ennek az áttételes kifejeződése a *Visegrádi esték*. A regény megjelenése után, 1976-ban írt *Pálya vagy sors?* című vallomását így fejezte be: „a békességnek a jegyében írom, hogy nincsen elszámolnivalóm senkivel. Mindaz, ami történt velem, sors volt. Én pedig vállaltam.”<sup>45</sup>

A regény kétségtelenül hozzájárult a realisabb és árnyaltabb történelemszemlélethez, hintett is némi port a „cenzúra” szemébe. Az áthallások azonban azt bizonyítják, hogy Görgei vívódása, benne Féja sorsmetaforája írói eszközökkel egybeszótt műalkotás, és nem perújrafelvétel.<sup>46</sup> Erről Féja Géza így vallott Nagy Olgának: „Az író azért ír, hogy – az ábrázolás mellett, illetve azon keresztül – beavatkozzék az életbe, teremtő részese legyen. Bárminő

42 1974-ben a miskolci könyvhéten vendégeskedő írók nemzedéktársai és fiatalabb hívei tömegesen vették körül, az Avaz Szálló kávézójában órák hosszat beszélgettek. Barta János *Költők és írók* (Akadémiai, 1966) című tanulmánykötetében megemlíti, hogy Féja irodalomtörténeten tanárnemzedékek nőttek fel.

43 Népszabadság, 1974. 92. szám, április 21. Vasárnapi melléklet 1. Lásd bővebben a tanulmány 10. részét.

44 Pethő, i. m. 458.

45 Féja Géza: *Pálya vagy sors?* Törzsek, hajtások, Szépirodalmi, 1978. 15.

46 Jellemző módon a *Népszabadság* (az MSZMP KB lapja) és a (művelődéspolitikai) Kritika írásai látják úgy, hogy Féja „perújításra szánja el magát” (Zöldi László: *Kárhoztatból üdvösségbe?* Népszabadság, 1974. júl. 6.). „Így lesz a regényben Görgey védekezése kivédhetetlen támadássá, így fordulnak meg a köztudat erőviszonyai, s tesszük le azzal az érzéssel a könyvet, hogy ha Görgey nem is angyal, de Kossuth bizonyosan maga az ördög.” (Bányai Gábor: *Féja Géza: Visegrádi esték*, Kritika, 1974. okt., 22–23.) Pomogáts Béla is perújrafelvételnek tartja a regényt, szinonimaként azonban a rehabilitáció kifejezést használja. Úgy látja, hogy a rehabilitáció túlment a kívánatos határon, pl. Görgei forradalmiságának kérdésében. (*Történelmi polémia regényben elbeszélve*. Féja Géza: *Visegrádi esték*, Tiszatáj, 1974. 11. 92.)



műfajt mível, önmagának is jelen kell lennie művében, ez pedig lírai hevületet és állásfoglalást jelent, s éppen ez a lírai hevület teszi eredetivé, újjá a művét. Akiből hiányzik ez a hevület, az csupán tükröz, de éppen ezért nem tesz mélyebb hatást az emberekre. Nem viszi előbbre sem az életet, sem az irodalmat.”<sup>47</sup> Születésnap beszélgetésünk alkalmával mondta: „Ha az író önmagát nem viszi be a regényébe, hősébe vagy hőseibe, akkor a regény rossz. Én a Visegrádi estékbe bevettem önmagammat, be kellett vennem, mivel itt nemcsak Görgeyről, Kossuthról és a szabadságharcról van szó, de a bűnbak kreálásáról, a bűnbak sorsáról, a bűnbak emberi szenvedéseiről, és talán egy kissé – ezt nem magamra vonatkoztatom – a bűnbak emberi nagyságáról.”<sup>48</sup>

A regényt a személyes írói katarzis, belső feltisztulásvágy tette hiteles művé. Sorsa drótváza, amire ezt a Görgei-szobrot Féja felépíthette. Emberi vallomás, megszenvedett belső üzenet a pálya végéről.

A Visegrádi esték a megnőtt emlékezet regénye. Görgei és Féja viviszekciója.

## 6.

Móricz Zsigmond harmincéves kora tájt regényre készült Görgeiről. 1912-ben meglátogatta, később is gyűjtötte a rávonatkozó adatokat, sőt bizalmas leveleket. Végül elállt a tervtől. Láta a téma mélységeit és korlátait. Görgei „különösen komplikált jellem volt: eszköz akart csupán lenni a Sors kezében. Egy szál kard, semmi más.”<sup>49</sup> Bajcsy-Zsilinszky is megrendítő drámának nevezte Görgei életét, amelyet „komoly írói és történelmi becsüség hamis misztikumok nélkül ábrázolni.”<sup>50</sup>

A Görgei-témának vannak buktatói, különösen, ha a teljes életpályát kívánja megrajzolni az író. Nehezen összerendezhető életanyag, sokrétű külső és – a Görgei egyéniségében rejlt és körülötte kialakult ellentmondások miatt – belső dimenziókkal. Nagy lélektani rejtelly és dráma. Rendkívül tágas az időkeret: Görgei csaknem száz évet élt, alig esztendőnyi „pályafutással”. Hatalmas történelmi tabló – a szabadságharc – áll a háttérben, amit nem lehet elspórolni a lélektani rajz mögül. A történelmi hűség és a nélkülözhetetlen írói képzelőerő segítheti egymást, de kalodába is zárhat. Különös teher az úgynevezett Görgei-kérdés: a tábornok alakja Kossuth és a politikai mítosz rangjára emelt vád árnyékában jelenik meg. A vádakat a vereség pillanatában maga Kossuth mondta ki.<sup>51</sup> A nemzet nem akart hinni a bukásban, hitt az áruulásban. Kossuth Lajos „mint a tűzmadár szállott fel a magyar forradalom üszkeiről, s bejárva az akkori kultúrvilágot, a nemzeti szabadság szimbólumává lett az emberek lelkében.”<sup>52</sup> Görgei pedig „eleven szégyenfajta, amelyhez fajta támaszkodik, hogy tovább éljen”. A magyar világ „félístene Kossuth volt”, „megtetesült ördöge, sátánja, Mefisztója” Görgei. „Az elnyomattatás, a nemzeti reménytelenség korát azért élhette át a magyar, mert volt egy istene, s volt egy sátánja. Attól, mint egy reménycsillagtól várta a holnapot, ezt mint egy fekete átkot felelőssé tette a tegnappért.”<sup>53</sup>

47 Egy barátság története, i. m. 44., az 1973. február 6-i levél pótsorai.

48 Kráterarc, vulkános élet. Beszélgetés a 75 éves Féja Gézával. Napjaink, 1975. december.

49 Móricz Zsigmond: Görgey Artúr. Nyugat, 1931. július 1. In. M. Zs. A tizenkettedik órában (Tanulmányok III.) 46.

50 Bajcsy-Zsilinszky Endre: Görgei, Előőrs, 1930. augusztus 2. 1–3.

51 Kossuth levele az angliai és franciaországi magyar követekhez és diplomáciai ügynökségekhez, Vidin, 1849. szeptember 12. In. Kossuth Lajos Írások és beszédek 1848–1849-ből. Válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, jegyzeteket és névmagyarázásokat írta: Katona Tamás, Bp., 2003.

52 Móricz Zsigmond Kossuth Lajos: Nyugat, 1930. május 16. In. M. Zs. Erkölcsei sarkantyú (Tanulmányok II.) Szépirodalmi, 1982, 752.

53 Móricz Zsigmond Görgey Artúr. Nyugat, 1931. július 1. In. M. Zs. A tizenkettedik órában (Tanulmányok III.) 49.

Az önáltató politikai mítoszt Kossuth és Görgei szembeállításával alakította ki. Az illúziótlan szaktudományos vagy irodalmi ábrázolás szerepük és egyéniségük torzítása nélkül ugyanezt nem teheti meg. A kormányzó nem lehet mellékalak a történetben, a tábornok sem ellenfény, amely Kossuth nagyságát emeli ki. Ütközéseik ábrázolása nem állíthatja választás elé az olvasót: Kossuth vagy Görgei?

Az írónak tehát nem kevés akadályt kell leküzdenie vagy kikerülnie a hol drámai, hol lírai, hol epikus életanyagban haladva. Az 1970-es évek elején vagyunk. Balzac, Tolsztoj halott, idejét múlta a XIX. századi nagyepika realista aprólékossága, lassú hömpölygése. Pedig a téma mintha utánuk kiáltana. Beilleszthető-e XX. századi regényformákba?

Féja megpróbálja. Igen egyszerű módon. Az idős, halál árnyékában álló, sorsával tusa-kodó Görgeit állítja középpontba, az eseményeket a képzeletéből kilépő, régóta halott Kossuth Lajossal idézi fel párbeszéd formájában. Az életpálya és pályafutás aránytalanságát inverzióval nyomatékosítja: Görgei esztendőnél is rövidebb közéleti-katonai pályája tíz fejezet, a „polgári halott” csaknem hét évtizede mindössze három.

Ötletes megoldás, áthidalja a Görgei-téma nehézségeit. A dialógusforma néhány napba sűríti a szerzeteágazó életanyagot (intenzív extenzivitás). Így ökonómikusan ábrázolható a Görgei-sors teljessége. Felidézi a szikrázó összecsapást a két történelmi személyiség között, mint Illyés – véleményem szerint vitatható, Görgeit eltorzító drámájában, a *Fáklyalángban* –, ám az olvasót nem állítja választás elé. Látható a teljes emberi dráma, nemcsak a hős, hanem a visegrádi szoknyák között hanyódó túlélő is. A narratíva – párbeszédnek álcázva – tudati síkba tolódik. A dialógusteknika állítások és ellenérvek szembeállításával kimentti az írókat a mindent tudó elbeszélő pozíciójából, így a Görgei-kérdés korabeli állása ellenére (mondhatnánk: a „cenzúra” elaltatásával) szabad utat biztosított a regény megjelenésének.<sup>54</sup>

Az idős Görgei nézőpontja korlátlan lehetőség a visszatekintésre és az utókor megszólaltatására (emlékiratok, Leiningen-Westerburg Károly aradi vértanú tábornok börtönnaplója, Görgey Istvánnak, a tábornok öccsének és „védőügyvédjének” könyvei, levelek, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Ignóty, Jászi Oszkár és mások véleménye). Görgei és Kossuth párbeszéde az eseményeket időrendben idézi fel (linearitás), de nem zárja ki, sőt szinte kínálja az átlós futásokat, az elkalandozást (asszociációk), az éppen szóba került kérdés időbeli kiterjesztését, egy-egy személy sorsának felvázolását (tematizálás). Utalásokkal, közbevetésekkel felvillantható a mellékszereplők sorsa is (Psotta Mór, Beniczky Lajos, Ivánka Imre, Zichy Pál stb.). A párbeszéd megtakarítja a nagy leírásokat, de teret is hagy epizódok érzéketlen, novellisztikus felidézésének.

Féja a képzelt párbeszéd során kalmármérlegre teszi az események eltérő értelmezését és megítélését, az egyik serpenyőbe Görgei, a másikba Kossuth ellentétes, ütköző véleményét, de *nem mér, lengésben hagyja a mérleg nyelvét*. Más a célja.

A regény időszerkezetét három réteg strukturálja. Az első a regényfikció *jelen* ideje, amelyben az agg tábornok él. A jelen időkeretében hömpölyög a megnőtt emlékezet árja, a *múlt*, a történelem, Görgei képzeletbeli viaskodása Kossuth Lajossal. Ez uralja a regény

54 A kiváló történész, Kosáry Domokos sebei fel is fakadtak *A Görgey-kérdés története* II. kötetében. Szóvá tette, hogy a történelmi tudat alakításában az írók „jóval jelentősebb szerephez jutottak, mint a történészek”. Attól tartott, hogy a szakmai történetírás nem, vagy csak kevésbé juthat szóhoz, ha az irodalom túllép művészi és társadalmi funkcióján, és megpróbál kiszorítani további funkciókat (254.). Illyés Gyula, Németh László és Féja szemére veti, hogy „egyik sem nyújtott valódi, pozitív segítséget azoknak, akik a sztálinizmus és a nacionalista romantika gyanús szövevénye ellen, a múlt reális megismerése érdekében próbáltak küzdeni”. (254.) Mondanunk sem kell, hogy a szakmai történetírás, személy szerint a Magyar Tudományos Akadémiából kizárt, 1956 után bebörtönözött Kosáry nem az irodalom, főként nem Illyés és a szintén „kiütött” Németh László és Féja miatt szorult háttérbe.

időszerkezetét. A „harmadik idő”: a jelen és múlt fölé boltozódó *abszolút idő* (az utópia időtlen ideje).<sup>55</sup> Irgalom a tábornoknak, tisztelet Görgei emlékének, az olvasónak pedig tanulság. Kategorikus imperatívusz *az értékek egyezségéről*. A történeti hitelre az író történelmi felelőssége boltozódik. Később lesz még róla szó. A *Visegrádi esték* e háromféle idővel méri, s egyben fel is oldja 1848/49 „gyötrő ellentmondásait.”

A regényforma egyik ösztönzője Görgei *Gazdátlan levelek* című munkája lehetett. A 8 levélből, elő- és utószóból álló művet a tábornok a számúzetésben írta, évekkel visszaemlékezései után<sup>56</sup>, azt követően, hogy tudomására jutott az emigráció kíméletlenül elítélő érvrendszere a világsi fegyverletételről.<sup>57</sup> A fiktív levelekben (*Briefe ohne Adresse*) monologizálva vetett számat Görgei a vádakkal. A *Visegrádi esték* képzelt párbeszéde lényege szerint szintén monológ. Féja alighanem a *Gazdátlan levelek* módszerét követte.

Kossuth és Görgei között a kezdeti jó viszony nagyrészt a személyes érintkezés hiánya miatt romlott meg. A regényfikció pikantériája, hogy a (valóságban) ritka találkozásokkal ellentétben a kormányzó és a tábornok a visegrádi villában évek óta, most éppen tíz estén, „személyesen”, szemtől szemben ül egymással.<sup>58</sup>

A *Gazdátlan levelek* nemcsak a formát ösztönözhetette. Volt már róla szó, hogy Görgei emlékirataiban az igazáért hadakozott, a fiktív levelekben megbékélt a sorsával. Belátta, hogy „minden nemzeti tragédia bűnbakot vagy áldozatot követel magának, mert önértetes nemzet nem nyugszik meg megveretésének végzetében”.<sup>59</sup> A *Visegrádi estékben* ugyanez az attitűdje az agg tábornoknak. És ugyanez az idősödő, jóvátételeket író Féjáié is.

7.

A regény 13 fejezetre tagolódik, a fejezeteket estéknek nevezi az író. Helyesebb azonban 10+3 fejezetről beszélnünk, ugyanis a mű két önálló, egymástól tematikájában, előadásmódjában elütő korpuszra tagolódik. Mindez megállapítás, de lehet kritikai észrevétel, értékítélet is. Azaz felvethető a mű egységes átfomáltságának hiánya, a szerkezeti törés. Tudatosan választott megoldásra is gondolhatunk, amellyel az író technikailag

55 Féja Géza *A Mester és Margarita* kapcsán értekezett a harmadik időről: „abszolút időnek is nevezhetjük, mivel nem szükül kategóriává, maga a szabadság. Bulgakov regénye három időben történik, háromféle idővel mér, köt s old, illetve oldozza fel az átélt korszak gyötrő ellentmondásait.” Féja Géza *Bulgakov*. Kortárs 1970. július / Törzsek, hajtások, Szépirodalmi, 1978. 280–299. 1972. május 5-én Nagy Olgának írt levelében hivatkozik rá, a folklór időszerű szerepét bizonyítva. *Egy barátság története*, 11–12.

56 Visszaemlékezése: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. I–II. Leipzig, 1852. Legújabb magyar nyelvű kiadása Görgei Artúr Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Katona Tamás: Budapest, 2004.

A *Gazdátlan levelek*et 1862. szeptember és 1863. január között írta Görgei, Ráth Mór jelentette meg Pesten, 1867-ben, tehát már a kiegyezés évében. Legújabb kiadása: *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót írta: Hermann Róbert, Zrínyi Kiadó, 2018. 103–128.

57 Berzenczey László (Kolozsvar, 1820. június 26. – Budapest, 1884. november 14.) politikus, utazó, őshazakutató. Kossuth híve, az 1848–49-es szabadságharcban kormánybiztos. 1862-ben Klagenfurba száműzték. Ő tájékoztatta Görgeit az emigráció vádjairól. L. Görgey István: *Görgey Artúr a számúzetésben*. Budapest, 1918. 365.

58 Érthetetlen egyik kritikusa (maga is író) érzékeltensége e finom megoldás iránt: „Kossuth, – biztos vagyok benne – soha nem lépte volna át Görgey küszöbét, annál konokabb, önfejűbb lehetett; azt pedig egyenesen kikérte volna magának, hogy Görgey »képzéletben« vitatkozzon vele – annál gögösebb birtokosa volt a képzeletnek.” Ördögh Szilveszter: *Az öregkor kezdőkörei – Féja Géza: Visegrádi esték; Súrú, kerek erdő, Alföld*, 1977. április, 75–77.

59 Pethő, i. m. 458.

is éreztetni kívánta a cezúrát Görgei sorsvonalában. „Az ember magatartását a balsorsban is meg kell ismernünk, Görgey balsorsa pedig Világos után kezdődött, de teljes borzalmában a száműzetésből történt hazatérése után bontakozott ki.”<sup>60</sup> Az első tíz este a katona, a hadvezér története, a tábornok szembesülése Kossuth szellemével. A három utolsó pedig Görgeinek a kiegyezést követő évtizedeiről, a magánéletéről szól. Fogadjuk el tehát, hogy Féja el akarta különíteni a tábornok két életszakaszát.

Miért éppen 13 fejezet? A misztikus 13-as szám miatt? A köztudat szerint tizenharmadika szerencsétlen nap. Az lett Görgei életében is. Tizenharmadikára esett a világsi fegyverletétel, a megtorlásoknak 13 aradi vértanú esett áldozatul. Más felfogás szerint, a közhiedelemmel ellentétben, nem kifejezetten szerencsétlen szám. Az élet nagy, sorsdöntő változásait jelenti, melyek kellő odafigyeléssel fejlődést eredményezhetnek, ám aki nem bánik jól vele, az akár bajt is hozhat saját fejére.

Ha már a számoknál tartunk: Miért éppen tíz este a Kossuth–Görgei párbeszéd? A számmisztikában a 10-es afféle szerencsekerék: jelentheti a felemelkedést és a hanyatlást, a bukást is. Egyszer fönn, egyszer lenn, mint Görgei? Vagy annak az időszaknak a jelzése, amikor Görgei és Kossuth személyes kapcsolatban (főként levelezésben) állt 1848 szeptemberétől?

Találgatni ugyan lehet, de a regényben nincs utalás számmisztikához kapcsolható szerkezeti tagolásra. Ám kétségtelen, hogy mindkét korpusz zárlatában, a 10. és a 13. estén angyal szállt át a visegrádi Görgei-villa fölé. A *kiengesztelődés* és az *irgalom* angyala. A 10. estén elcsitul Görgei viaskodása dicsőséget és poklot osztó múltjával. „*Elvégeztetett – mondja. – A többi immár nem az én dolgom.*” A 13. az irgalom pillanata. A halálos ágyon a tábornok „*arca megszépült, mintha láthatatlan kéz simogatta volna végig, s a révbé érkezettek nyugalma lepte el. [...] bátor és tiszta ez a tekintet, ilyen lehetett egykor, az idők elején, midőn igent mondott a sorsnak.*”<sup>61</sup> Lenke fogta le a szemét, a Görgei-villa női ragadozói között a szűzies, csöndes, befelé forduló Lenke. Alakja szimbolikus: a tiszta érzés, megértés, rajongás és hűség dekoruma „*a meggyalázott, rommá omlott hős*” halálos ágyánál.

## 8.

Az első korpusz a hadvezér története. Fejezetei egységesen átformáltak. Rövid, hagyományos elbeszélő technikájú táj- és életkép vezet be mindegyiket. Az agg tábornok életének valóságos idő és tér keretében, a regényfikció *jelenének* partjai közt hömpölyög a megnőtt emlékezet árja, a *múlt*. Zárt időkeretben, napnyugta után. Talál a cím: a tábornok *visegrádi* otthonában *este* jelenik meg Kossuth. „Beszélgetésükben hullámzik a szabadságharc története”<sup>62</sup> A dialógus időkeretét a regény konkretizálja: 1912 augusztusa és 1913 tavasza közötti tíz hónap egy-egy estéje.

Az első este a világsi fegyverletétel évfordulója, augusztus 13. A tábornok „*hozzá sem nyúlt a különben jó étvágyal fogyasztott vacsorához, az asztal szélére tolta, és tovább merengett. Szürkült mán, de nem gyúlt lámpavilág a Görgey-portán, augusztus tizenharmadikát mutatta a falinaptár, és ezen az estén árva gyufaszál sem sercenhetett.*” Tegnap délután

60 Féja Géza *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. 82. / *Törzsek, hajtasók*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 247. / *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 274.

61 *Visegrádi esték*. Szépirodalmi, 1974. 460. / Mundus, 2003. 270. A regényből vett idézetek lelőhelyét általában mellőzöm, főként a színező jellegűeket.

62 Féja Nagy Olgának írt levele, Budapest, 1974. április 8. *Egy barátság története*, 73.

vendége volt: Móricz Zsigmond. 1912-ben járunk tehát, a tábornokot abban az évben látogatta meg az író.<sup>63</sup>

A következő kilenc fejezet egy-egy este kilenc egymást követő hónapból, ősztől tavaszig. Esős hetek, derűsre forduló vénasszonyok nyara, szüret, halottak estéje, késő novemberi napok, télbe forduló őszi, karácsony, szilveszter, az új esztendő korán érkező tavasza. Szimbolikus íve az időnek Világostól Buda visszavétele évfordulójáig. Kossuth és Görgei a regényben ezalatt jut el fokozatosan a magázástól a tegezésig, az éles, gúnyos mondatoktól a meditatív beszélgetésig. Megismerjük a tábornok környezetét, puritán életmódját, szokott étrendjét. *„Azt fogyasztotta eseleinte, amit valamikor a fiatal huszártiszt, kinek mindig üres volt a zsebe. Pohár tej állott a fehér ruhával takart fatálcán és rozsenyér.”* Követjük napi szokásait, sétái útvonalát. Az első tíz fejezet rövid, hagyományos elbeszélő technikájú táj- és életkép-vázlatok vezetnek fel (a közvetett jellemzés eszközeként) a tábornok türelmetlen, kétségekkel teli vendégváró vágyakozását: vajon megérkezik-e Kossuth Lajos? Az elesteledő délután áttűnik, mint régi mozifilmek, a belső „valóságba”. A csaknem húsz éve halott kormányzó tíz estén át rendre meg is érkezik. Évek óta megszokott vendége a tábornok tusakodásainak, tehát nem először „jár” a Görgei-házban. *„– Előlről kezdjük ismét? – kérdezte. – Folytatnunk kell a viaskodást”* – válaszolja a tábornok.

Az exozicció félreérthetetlen: a regény főszólamája Görgei üdvösségügye. A kezdőtaktus egy paradoxon. A tábornok, noha *„a halállal komázott kora ifjúságától”,* túlélő lett. A *„halált kereste, de az körülöngta és továbbrepült”.* *„Elsíklott mellette”* a harctéren, a megtorlás sem végzett vele, mint a vértanúkkal. A kegyetlen sors *„élő halottá varázsolta”.* Görgeit *„szédület lepi el, mikor visszagondol: ha akkor s ott elesik, az elején, dicsőségben, azóta bűnbak helyett fa, ég és legenda lett volna belőle”.*<sup>64</sup>

Öngyöttrő gondolatok között egyre türelmetlenebbül várja a szokott vendéget, és vele a megváltó párbeszédet, *„midőn ismét katona lehet, vívhat az igaz ügyért, bár csak szavakkal”.* Kossuth azonban néha napokig késik, hetekre elmarad: *„mintha még ő is hűtlenné válnék”.* *„Nem hagyhat magamra, a végzet kötött össze minket életre-halálra.”* A tábornok *„szabadon, terhek nélkül akar megérkezni a túlsó partra”.*

Mi végre is kell folytatniuk a viaskodást?

Egyértelmű a regényfikció: Görgei a Kossuthal közös igaz ügyért, s *nem ellene* készül újra vívni. A tábornok saját pörében tanúskodik. Bizonyítani szeretné, hogy az önvédelmi és függetlenségi harcban ennek a közös, igaz ügynek volt a katonája. Kossuth a regény jelen idejében halott, halottal nem lehet harcolni, a halott nem ellenfél. A kormányzó ítélte őt erkölcsi halálra, ezért Görgei hozzá fellebbez. *„Én, a halálba induló, önnel, a halottal szeretnék egyezsége jutni”,* *„talán senki sem esengte annyira azt, amit ön megvont tőlem [...] az ön emberi vonzalmának tartósságát, folytonosságát.”* *„Hátha végbemegy közöttünk az, ami a tébolyult időben nem történhetett meg. A csillagok nem engedték. Hátha létezik valaminő nagy kiengesztelődés ezen a világon.”*<sup>65</sup> A vágy, hogy Kossuthot meggyőzze, visszatérő motívuma a műnek.

Ha a regénynek ezt az alapvetését figyelmen kívül hagyjuk, ha az első tíz estét Kossuth és Görgei párbajként értelmezzük, akkor valóban eljuthatunk arra a következtetésre, hogy Féja beállt Görgei táborába<sup>66</sup>, Kossuth nem méltó ellenfele Görgeinek. A két főszereplő személyes vitája és múltat nyomozó párbeszéde *„egyenlőtlen ellenfelek közt folyik,*

63 Igaz, kis időösszevonással, a Móricz-látogatás tavasszal történt.

64 *Visegrádi esték.* Szépirodalmi, 1974. 6. / Mundus 2003. 7.

65 *Visegrádi esték.* Szépirodalmi, 1974. 97.; 15. / Mundus 2003. 60.; 12–13.

66 Bányai Gábor, Zöldi László, Ördögh Szilveszter, Pomogáts Béla erre a következtetésre jutott.

akik közül a bölcsse öregedett, de még élő Görgeynek kell egyértelműen felülkerülnie”.<sup>67</sup> Görgei „kárhozatból üdvösségbe” jut<sup>68</sup>, így azután az olvasó azzal az érzéssel teszi le a könyvet, hogy „ha Görgey nem is angyal, de Kossuth bizonyosan maga az ördög”, vagy legalábbis „álszent állellenfél”.<sup>69</sup>

Görgei regénye „elképzeltetetlen a másik főhős és ellenkép, Kossuth Lajos nélkül”.<sup>70</sup> Ne tévesszen meg tehát bennünket Kossuth meg-megjelenő, látomásszerű árnya, a regényfikció *valóságában* a kormányzó nincs jelen. A mű *kizárólag* Görgei története, nem Kossuthé és Görgeié. A *Visegrádi esték* korántsem perújrafölvétel a csaknem másfél százados Görgei kontra Kossuth-ügyben.

A *formai* párbeszéd *tartalmilag* a tábornok monológja, korántsem valóságos vita. Nem két állig felfegyverzett harcos vív a saját igazáért, a cél nem a másik legyőzése, hanem a *megértés*. Nem drámai hősök állnak szemben (mint a *Fáklyaláng*<sup>71</sup> nagyjelenetében), s vív-nak tragikus küzdelmet, hanem a tábornok képzeletéből kilépő árny segíti kérdve kifejtő módszerrel Görgei számadását. Kossuth szövegét a rövid kerdő mondatok uralkják (egyik kritikus találó megjegyzése szerint: végszavaz Görgeinek<sup>72</sup>), Görgeiét sok-sok kijelentő mondat. Monológyszerűen meséli – gyakran novellisztikus érzékletességgel – a szabadságharc eseményeit, értelmezi és magyarázza azokat saját szemszögéből. A mondatformák tudatos és következetes alkalmazásáról van szó. A regény elemzésének itt a kulcsa. Ilyen kontextusban értelmetlen fölvetni, hogy „A ritka ragyogású szónok ötöl-hatol, taktikázik, visszautasít, a hallgatóg tábornok pedig csak beszél-beszél, olykor már szinte locsog is”.<sup>73</sup>

A tíz estén ugyanis Kossuth nem Gegenspieler, hanem – megmaradva a dramaturgiai szakkifejezéseknél – rezonőr. A Gegenspieler (ahogy Németh László drámáiban is) maga a Sors, Görgei sorsa.

Görgei sem elvitatni, sem megvitatni nem akarja Kossuth igazát vagy állításait. Tettei mozgatórugóit szeretné értelmezni, megmagyarázni. Életveszélyes koponyasérülésénél is fájóbb sebe, hogy „szüntelen nyomában lopakodott a sanda gyanú. Sohasem kapta meg, ami dukált néki, a láva, ki bévül csaknem szétvetette, nem bírt szabadon feltörni, legfennebb postákat küldhetett. Nem mutathatta meg magát teljes méretében, nem éghetett salaktalanná a nagy tűzben, holott mindig erre vágyott. Csak fél kézzel sújthatott az ellenségre, mert szüntelen törpe irigyeivel és önmagával kellett viaskodnia. És éppen ezt nem látták, nem értették. Fanyar mondatait, olykor kétértelmű beszédét, keserű kitérőseit, sértett érzékenységét; pedig férfias követelés volt mindez, hogy ajándékozzanak végre bizalmat néki, tehát szabadságot, és villámmá sűrűsödik bizonynyal.”<sup>74</sup>

Szókratészi a módszer. Féját a Kossuth–Görgei-dráma, a forradalom és szabadságharc erkölcsfilozófiai kérdései izgatták, s nem egyik vagy másik fél igaza. Nem akart bíraskodni. Említettem már: lengésben hagyta a mérleg nyelvét.

67 Kosáry II. 295. A *Visegrádi estékről* szólva érezhetően a kritikákra, főként Zöldi László *Kárhozatból üdvösségbe?* Népszabadság, 1974. július 6. 7. és Bányai Gábor, *Kritika*, 1974. 10. 22–23. írására támaszkodott.

68 Zöldi László: *Kárhozatból üdvösségbe?* Népszabadság, 1974. július 6. 7.

69 Bányai Gábor, *Kritika*, 1974. 10. 22–23.

70 Féja Géza: *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. szám, 85. / *Törzsek, hajtások*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 254. / *Mundus*, Bp. 2003. 278.

71 Illyés Gyula drámája.

72 Bányai, *Kritika*, 1974. 10. 23.

73 Zöldi, *Népszabadság*, 1974. július 6. 7.

74 *Visegrádi esték*, Szépirodalmi, 1974. 12–13. / *Mundus*. 2003. 11.

9.

Az 1970-es évek divatos törekvése a deheroizálás. Féja elhatárolódott ettől. Nem akart se szobrot dönteni, se magas talapzatra állítani. Módszerét *humanizálásként* határozta meg: „nemtelen silányságokkal szemben az igazságot kerestem, [Görgei] bűnbakká torzított alakjának humanizálását vittem véghez”.<sup>75</sup>

A humanizálás szó jelentése: emberségessé, azaz jobbá, szelídebbé tenni. Féja ettől némiképp eltérően olyan írói módszert értett alatta, amely a teljes embert mutatja meg, erényeivel és hibáival együtt. Nyilatkozata szerint Görgeit akarta így ábrázolni, emberközelből, retusálatlanul.

A regény azonban Kossuthot is „humanizálta”. Bírálói fel is vetették, hogy a személyes vita és múltat nyomozó párbeszéd egyenlőtlen ellenfelek között folyik, egyértelműen Görgei kerekedik felül.<sup>76</sup> Ne feledjük azonban, hogy egy-egy mű befogadásakor számolnunk kell az olvasók tudásával, a háttérismeretekkel is. Adott esetben a közismert Kossuth-képpel, a kormányzó szobraiban, utcanevekben is megjelenő élő kultuszával.

A regényben nemcsak Görgei arca lesz emberivé, hanem Kossuth olajnyomatos póza is. Kétségtelen, hogy Féja módszere a nemzettudat Kossuth-szobrának mitikus méreteit arányosabbra vette, de le nem rombolta, miközben a „*silány gazembert*”<sup>77</sup> is föltette a talapzatra. Kossuth közelébe. A szabadságharc nagy, közös emlékművére. Mint a 2015 óta Budapesten ismét a Kossuth téren álló, újrafaragott Horvai János<sup>78</sup> szoborcsoport első, 1917-ben elkészült változatában: Kossuth mögött, a hátsó falba építve, a szabadságharcos allegória alakjaival együtt, annak közepén, ülő helyzetben Görgei Artúr alakja volt látható. *A politikai vezető és a hadúri szerepre méltó katona együtt, történelmi szerepük mértékarányában.*

Féja Géza a *Kossuth Lajos* című könyvében *Kossuth és Görgey drámája, Kossuth Lajos és a szabadságharc* címmel két külön fejezetben tárgyalta a szabadságharc történetét. A módszer megegyezik a *Visegrádi esték* felfogásával. Féja ott is, a regényben is leszűkítette a szabadságharc bonyolult problematikáját két ember, Kossuth és Görgei viszonyára. Emögött az a meggyőződése állt, hogy a nagy sorsfordulónak ők ketten voltak a meghatározó történelmi személyiségei. A regény többször nyomatékosítja: a nagy ébresztő, az első számú mozgató Kossuth, aki mellé szükség volt (lett volna) a hadvezér magneses erejére, amivel Görgei rendelkezett. A politikai és katonai vezető között kialakult bizalmatlanság miatt azonban a tábornok nem tölthette be a hivatását, ami befolyásolta/befolyásolhatta az események kimenetelét.

Féja regénye feljajdulás: *Kossuth és Görgei érték – az értékek egyezsége nélkül*. A magyar önvédelmi és függetlenségi harc beletiport a kor birodalmi és monarchikus rendjébe. Elkerülhetetlen volt a vereség? Elkerülhető a politikai és katonai vezető konfliktusa? Juthattunk volna 1849-ben valaminő kiegyezésre a Monarchiával? A történelem járta a maga útját, elé senki sem vethette magát. Görgei nem „sűrűsödhetett villámmá”. Állandó jelzője a szabadságharc során kartácsgolyóként repkedő, leginkább inflálódott szó lett. *Áruló*.

75 Féja Géza: *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. szám, 85. / *Törzsek, hajítások*, 254. / *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 278.

76 Pl. Kosáry. II. 295.

77 Vörösmarty Mihály: *Átok*.

78 Horvai János (Pécs, 1873. máj. 29. – Bp., 1944. nov. 19.): szobrász, Bp.-i Kossuth-szobrát 1928-ban leplezték le, majd 1952-ben eltávolították eredeti helyéről, 1958-ban Dombóváron állították fel. L. Kriston Vízi József: *Elfeledett Kossuth-szoborcsoport és alkotója* – <http://www.bpht.hu/historiak/118.pdf>; *Adalék a Görgey-mítoszhoz*. Népszabadság, 2009. szeptember. 8. 13. Dr. Kriston Vízi József hozzászólása Kurcz Béla: *A megtagadott katonai zseni* című cikkéhez, 2009. augusztus 8.

10.

Féja szerint Görgei drámai vétsége életben maradása volt. „*Görgey nem Világosnál vétett, de Nagyváradon. Szépen hangzó ígéreték ellenére elszakították bajtársaitól, kiknek sorsközösséget fogadott. Ezek után nem lett volna szabad elfogadnia a cár és a császár kegyelmét. Igaz, fogoly volt, fején még mindig életveszélyes sebet viselt, a sebláz és az utolsó hetek izgalmai ijesztően megviselték. Mindez tény, de Nagyváradon mégis saját szintje alatt maradt. Nem tudott annyira szigorú lenni önmagához, aminő szigort alkalmazott másokkal szemben. Ez a ballépés azután bélyeget nyomott egész életére, nem birt többé a saját szintjére emelkedni.*”<sup>79</sup>

A *Visegrádi esték* kétosztatú szerkezetét Féjának ez a meggyőződése alakította ki. Az első tíz este után a második korpusz a „polgári halott” tusakodása magánéletével.

Görgei közel két évtizedig fogoly, száműzött Klagenfurtban, az amnesztia és a hazatérés után sem lehetett jelen „saját lánvával” a világban. A regénybeli Görgei úgy érzi, szörnyeteggé nőtt benne a szenvedély. Németh László szent–hős–szörnyeteg regénytípológiájából ismerős a képlet: ha a nagy formátumú személyiség nem töltheti be a hivatását, erényei daganatszerűen elfajulnak benne.

Félelmetes a miliója a regény második korpuszának. Író tollára való, író tollából, vendégszöveg segítségével próbálok érzékeltetni. A tábormok lánya (kétségtelenül torzító) szemszögéből. Illés Endre 1974-ben felidézte 1934-es látogatását a súlyos beteg, megrázó szegénységben nyomorgó idős gróf Bubna Ferencné (Görgey Berta) otthonában. „*Néhány perc alatt régi, nagy intrikák, örvénylő pletykák árnyalakaival népesítette be a szobát: keresztneveükön, beceneveükön szólította az ide-oda lebbenő árnyakat — röpködött a sok Réli, Pöre, meg az a szemtelen, osztrák zabigyerek, a Gambelli Klára (Görgey klagenfurti éveinek emléke), akit bezzeg kiházasított az apja, de őt, az édeslányát, éhezni hagyta, a leveleire nem is felelt, de hogyan is felelhetett volna, hiszen a visegrádi boszorkányok, Réli és Pöre, elsikkasztották a leveleit. Hogy kik ők? Szégyen, szégyen, szégyen! Az apja, a hős, elszerezte saját édes öccsének a feleségét, és ezzel a szajhával élt. Ezzel a Rélivel! De ő is megbűnhődött, mert az állhatatlan vénember Rélit is csalta, azzal a vad kancával, Pörével, és a szelíd, ártatlan báránnyával, Lenkével. Az anyát a lányaival!*

*Vékony, fekete vaspálcát szorongatott a kezében, és amíg kitergette a családja botrányait, ezzel a vassbottal hadonászott, verte a padlót, majd felállt, egy vékony lábú, megbiccenő, félig megoakult tükörasztalkához lépett, kirántotta a fiókját, leveleket kotort elő — és olvasta, olvasta őket, hangosan, zihálva, a dühtől fulladozva. Már-már úgy éreztem az időt, mintha órák óta olvastam. És egyszerre — váratlanul — félbeszakadt a nagymonológ: egy kígyóbordázatú, óriás asztmaroham köhögőgörcse fullasztotta el.*

*Olyan félelmetes jelenet és jelenség volt, mint egy nagy színészno remeklése — akár Shakespeare írhatta volna színpadra. Már-már szép volt, igazi alkotás. Megigézetten, mozdulatlanul figyeltem.*”<sup>80</sup>

A regény második korpusza három elbeszélés a „családja botrányairól”. Ezek a fejezetek elválnak az előzőektől, nemcsak elbeszélői technikájukat és a tematikát illetően, időkeretük sem illik az „este” fejezetcím alá. A 11. történetesen délután játszódik, a 12. évtizedeket fog át, részben korábbi, részben évekkel későbbi, közelebről meghatározhatatlan időpontban, a 13. néhány nap története. De ne legyünk szórászhasogatók!

A személyek a regényfikció jelene szerint élő és valóságos alakok, Görgey István (1825–1912) kivételével. Történetük, ahogy Féja Géza meséli, lehetséges, de nem mindenben bizonyított. Az írói szándék Görgei sorsvonalához, a Világos utáni balvégzethez

<sup>79</sup> Egy regény keletkezéséről. Új Forrás, 1974. 1. sz. 81–86. / *Törzsek, hajtasok*, 253. / *Visegrádi esték*, Mundus, 2003, 277–278.

<sup>80</sup> *Magánvizsgáim (Móricz-emlékek)*, Népszabadság, 1974. 92. szám, április 21. Vasárnapi melléklet 1. Az 1934-es riport: *Görgey Artúr egyetlen lánya súlyos betegen és megrázó szegénységben nyomorg idegenben*, Budapesti Hírlap, 1934. május 6. 7–8.



igazítja. Csupa asszony és leány: Gambelli Klára (Görgei örökbe fogadott, természetes/ nevelt lánya), Görgey István felesége, illetve özvegye (Réli), az asszony előző házasságából született lányai (Pöre, Lenke).

Görgei feleségének és gyermekeinek<sup>81</sup> sorsát csak utalásszerűen, Gambelli Klára szemrehányásaiból ismerjük meg a 11. fejezetben. A tábornok elzárja francia, hugenotta születésű feleségének a sorsa regénybe illő. Minden előzmény (udvarlás) nélkül mondott igent Görgei váratlan leánykérésére 1848 januárjában Prágában, Redtenbacher professzor házában, ahol nevelőnő volt, Görgei vegyészeti tanult. A forradalom kitörésének napjaiban összeházasodtak. Alig három hónap múlva már a katonafeleségek hálátlan sorsát élte, osztozott a száműzetésben is. Férje kérésére idővel Magyarországra jött gyermekeivel, hazafias neveltetésük érdekében. Valószínűleg ekkorra esett Görgei futó kalandja. 1876 után többé már nem éltek együtt. Etelkát Toporcon és Lőcsén haláláig a Görgey nemzetség szeretete övezte. Hermann Róbert legújabb publikációja tárta fel, hogy a Görgei házaspár életközösségének helyreállítására történtek kísérletek, de ezt a gyermekeik (főleg Kornél fiát) óvó-féltő anyai szív és a katonásan szigorú apa feloldhatatlan nevelési elvei megakadályozták.<sup>82</sup> Féja valószínűleg nem ismerhette a teljes történetet, de így is gazdag forrásanyaga lehetett volna Görgei családi viszonyainak a bemutatására. Férj és feleség képzelt esti beszélgetése gazdagabbá és árnyaltabbá tehetné volna a regényt Gambelli Klára valószínűtlen felbukkanásánál, mesterkéltnél, ügyészi vádbeszédénél.

A 11. fejezet<sup>83</sup> főalakja az „osztrák zabigyerek”, Gambelli Klára. Görgei taníttatta ki az esztergomi érseki zárdában, a Visegrádra visszakérült felcseperedett lányból Görgei sógornője (és kedvese), Dedinszky Aurelia (Réli) nevelt kitűnő háziasszonyt, a tábornok házasította be a Görgei nemzetségbe.<sup>84</sup> Származása sötét folt a tábornok múltjában.<sup>85</sup>

---

81 Felesége, Adéle Aubouin (1822–1900), azaz Etelka, ahogy a férje hívta, két gyermeke, a száműzetésben született Berta (1850–1934) és Kornél (1855–1933). Berta első házassága tönkrement, a rangja fölött kötött második ellenére élete végén nyomorgott. Személyiségét Illés Endre leírásából megismerehettük. Kornél kallódó habitus volt, elmegőgyintézetben végezte.

82 Lásd Hermann Róbert *A tábornok neje – Görgei Artúr felesége. Nagy emberek feleségei*, Korunk, 2016. 12. sz. 46–53. / Kibővített változata: Hermann Róbert *A tábornok neje – Görgei Artúr felesége, Adéle Aubouin*. Kézirat

83 A regény beharangozásaként *Gambelli Klára* címen önálló elbeszélésként is megjelent az Új Forrásban, 1973. 1. (április) 28–45.

84 A megözvegyült Görgey Gusztáv (1864–1952) lőcsei főszolgabírónak lett a második felesége.

85 Részletesen foglalkozott a kérdéssel Szőke Máttyás *Királyi vadászatok Visegrádon* (IV. rész) című írásában (Visegrádi Hírek, 2017. február, 12–14.) Az örökbefogadás legendája szerint a tábornok száműzetésének végén, 1866–1867 telén, egy kegyetlenül hideg reggelen, sétája közben női holttestre bukkant, mellén egy még életben lévő leánycsecsemővel. Görgei Isten akaratát látta abban, hogy ő mentette meg a gyermek életét, ezért magához vette. Az anya olasznak látszott, ezért a Klagenfurt környékén élő olaszok között gyakori nevet adták a kislánynak. Mivel az olaszok katolikusok, a gyermeket kezdetől fogva római katolikus vallás szerint nevelték (Görgei evangélikus volt).

A hivatalos anyakönyv szerint Gambelli Klára Pesten született 1868. augusztus 8-án. 1900. február 6-i házasságkötése érdekében anyakönyveztetni kellett Gambelli Klára születését. Nevelőapja hívét, Metzker Károly visegrádi jegyzőt (egyben anyakönyvvezetőt) kérte fel erre, hálából dedikált fotójával ajándékozta meg. Szőke Máttyás az anyakönyv alapján cáfolja Görgei apaságát. Kérdés, kizárhatjuk-e a születési hely kozmetikázását, feloldható-e az ellentmondás a legenda és az anyakönyv között.

Hermann Róbert, Görgei életének legjobb ismerője zárójelben említi meg, hogy egyes források szerint „Görgeinek Ausztriában volt egy futó viszonyból származó, házasságon kívül született gyermeke is”. Hermann Róbert: *A tábornok neje – Görgei Artúr felesége. Nagy emberek feleségei*, Korunk, 2016. 12. sz. 46–53. A kérdésre vonatkozóan I. még Kéri Edit: *Ki volt Görgey I–II.*, Bp. 1996. II. 158–165.; Kárpáti Béla *A szobor árnyéka* (A Görgey-család). Északkelet-magyarországi Gazdaság Kultúra Tudomány, 1999.

A *Visegrádi esték* tényként kezeli, hogy Görgei házasságon kívül született gyermeke.<sup>86</sup> Fel is rótták Féjának, hogy bulvárízű történetet illesztett a regénybe. „*Talán arra gondolt az író, amikor ezt tette, hogy egy súlyos magánéleti problémákkal is küszködő, Kossuthal vitatkozó Görgei érdekesebb lesz olvasói számára.*”<sup>87</sup>

A 11. fejezet fontos életrajzi adalék, ugyanakkor a legkevésbé sikerült fejezete a regénynek. Gambelli Klára váratlanul jelenik meg Visegrádon, kíméletlen mondatokkal vádaskodik: „*Miután pedig hüvelybe dugta a kardját, családját szórta szét.*” „*Mondja meg végre őszintén: szeretett ön valaha valakit? Úgy, miként az igazak szeretnek?*” „*Aki az utolsó pillanatig hadúr maradt, ringyók bábuja lett.*” „*Kömmű a sorsra fogni mindent, mert így menekülünk meg a felelősségtől.*”<sup>88</sup> Kikényszeríti, hogy Görgei elismerje vér szerinti apaságát. Atyja magyarázkodik és védekezik. Ez a fejezet – a regényfikció szerint – valóságos tér-idő keretben játszódik, mégis kevésbé meggyőző. Külső, emberek közötti térben ábrázolja mindazt, ami igazi mélységében a tábornok belső tipródásaként lett volna hiteles.

A 12. „este” „mindent lezáró párbeszéd István öccsével”. Görgey István egész életét bálványozott bátyja becsületének megvédésére és megélhetése biztosítására tette fel, Artúr viszont a természetes vonzalom (az erősebb) jogán (a regény szerint) elszerette Rélit, öccse feleségét, annak előző házasságából született lányát, Pörét, István otthontalaná lett saját visegrádi tulajdonában. Görgey István a regényidő jelenében már halott, szintén a tábornok tudata idézhetné fel viszonyukat, de Féja nem él ezzel a lehetőséggel. Említettem már, hogy ezek a fejezetek mintha megbontanák a regény egységes átformálását.

A 13. „este” 1916. május 23-a, és a megelőző 1-2 nap, a tábornok agóniája és halála. (Budavár visszavételének évfordulóján hunyt el.) Fő motívuma a ragadozó nőiség, Réli és rajongó ártatlanság, Lenke (anya és lánya) kölcsönös vádaskodása, majd megbékélése a halottas agynál.

A tendenciózus írói megoldás egyhúrunak mutatja Görgei száműzetés utáni életét, holott sokrétű tehetsége ekkor is megmutatkozott. Kiválóan gazdálkodott. Visegrádon, a Bulgáriának nevezett birtokon mintakertészetet létesített. Kapcsolatban állt a kor számos kiválóságával, külföldre is utazott. Az interneten elérhető kis filmecskén népes társasággal érkezik hajón Visegrádra, a kikötő közelében álló villához maga a kapitány kíséri el. A szabadságharc hiteles története érdekében szinte élete végéig tevékenykedett, a *Mein Leben* után legterjedelmesebb munkáját Dembiński emlékiratai megjelenése után írta.<sup>89</sup>

---

<sup>86</sup> A *Visegrádi esték* megjelenése után az író (Féja Endre közlése szerint feltehetően dr. Zeke Zoltán ügyvédőtől) megtudta, hogy előkerült a Moro család kézzel írt családi krónikája, sok adattal Görgeiről. Erről így számolt be Nagy Olgának: „Klagenfurtban volt a Moro családnak egy posztógyára. Olasz származásúak voltak a Morok, Viktringben laktak egy villában. Görgey utóbb ugyancsak odaköltözött a szomszédságukba. [...] Nem csodálkoznék, ha Gambelli Klárát valamelyik Moro lánnyal nemzette volna.” *Egy barátság története*, 109. Hermann Róbert személyes közlése szerint valószínűtlennek tartja Féja feltételezését. Tény, hogy a későbbi posztógyáros Prágában Görgei vegyészhallgató társa volt, Viktringben szoros családi kapcsolatban álltak. Németh László: *Az áruló* című drámájának Görgeiek mellett a Moro házaspár a főszereplője. Féja tervezte, hogy 1976 nyarán egy hónapot Bécsben tölt, s Klagenfurtba és Viktringbe is elmegy, talán alaposabban is utána akart járni Gambelli Klára származásának, de az útja elmaradt.

<sup>87</sup> Szőke Máttyás: *Királyi vadászatok Visegrádon* (IV. rész), *Visegrádi Hírek*, 2017. február, 12–14.

<sup>88</sup> *Visegrádi esték*, Szépirodalmi, 1974. az idézetek sorrendjében: 395., 391., 389., 388. / *Mundus*, 2003. 228., 229–230., 229., 228.

<sup>89</sup> Demár János álneven *Dembiński emlékiratairól* címmel. Megjelent *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót írta: Hermann Róbert, Zrínyi Kiadó, 2018. 159–329.

Szívesen válaszolt történészek olykor apró részleteket firtató kérdéseire is.<sup>90</sup> Reneszánsz hajlamú embertípus volt. Nem remeteként, a szerelem barlangjába zárva élt Visegrádon, ahogy a regényből sejthetjük. „Polgári halottá” minősítése erős túlzás. Viszonya öccse feleségével nem polgári erkölcs szerinti, vitalitását pedig haláláig megőrizte. Tehetségét, hatalmas energiáit azonban valóban soha többé, egy pillanatra sem állíthatta hazája szolgálatába. Házassága is kisiklott, sikertelenek voltak gyermekei.

Görgei „humanizált” életregényében megkerülhetetlenek a magánélet titkai. Gondoljunk bele: milyen lelki teher egy törvénytelen (vagy talált) gyermek léte a családban. Mennyi fájdalom házassága kihülése, gyermekei kallódása. Milyen lehet a testi vágy és a polgári erkölcs malomkövei között őrlődni (Viktringben és Visegrádon), hála és hálátlan-ság érzéseinek kavargásában élni öccse érzelmi kisemmizése miatt. Nem Féja pletykálkodó, mikszáthosan anekdotázó hajlama ihlette ezeket a fejezeteket, hanem a teljes emberi sors feltárássának igénye. A regény keletkezéséről írt műhelyvallomásában Féja azt hangsúlyozta, hogy az ember akkor ismerhető meg igazán, ha a magánéletének rejtekeibe is bepillanthatunk. Ezért illesztette be a „bulvárokat” a regénybe.

## 11.

A *Visegrádi esték* fogadtatása kedvező volt, többen is Féja Géza legjobb munkájaként, írói teljesítménye csúcsaként értékelték, illetve megjelenési éve, 1974 egyik legjobb regényének.<sup>91</sup> Dicsérték a regényformát, Kossuth és Görgei drámai párbeszédét. A kritikákat történelmi szempontú megközelítés uralta, ritkább az esztétikai elemzés. Zöme Kossuth–Görgei viszonyával foglalkozott. Beszédes az írások címe: *Történelmi polémia regényben elbeszélve, A Görgey-probléma, Kárhoztából üdvösségbe?, Az újraértékelt Görgey, Történész szemmel a Visegrádi estékről.*<sup>92</sup>

A kritikák, bár nem azonos oldalon álltak, jobbára perújrafölvételt láttak a csaknem másfél százados Görgei kontra Kossuth-ügyben. Az egyik oldal hideg szemmel aránytalanul ítélte a két történelmi személyiség ábrázolását. Szerintük Féja Görgei javára billentette a mérleget, kisebbitve Kossuth alakját.<sup>93</sup> A másik oldal nyugtázta a Görgei-kérdés méltányos kezelését, további tárgyyszerű kutatásokat remélt.<sup>94</sup>

A recepció tehát láthatóan a történelmi hitel kérdését helyezte középpontba, amit nem kerülhetünk meg mi sem.

Kosáry Domokos *A Görgey-kérdés története* című könyvében – Illyés Gyula, Németh László drámái és Féja Géza regénye kapcsán – két feltételt fogalmazott meg. Az egyik a *történelmi hűség* követelménye: „a történelem lényeges folyamatait és főbb személyiségeit legalább nagyjából az egykori valóságnak megfelelően, és azzal ne túlságosan ellentétes módon mutassa be”.

90 Lásd Görgei Artúr *Válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915.*

91 Például Béládi Miklós–Rónay László (szerk.). *A magyar irodalom története, 1945–1975, III/1.* Bp., 1990. 441.; Alexa Károly, Kortárs, 1975. 5. 822–824.; Kulin Ferenc, Magyar Hírlap, 1974. május 18.; Pete György, Új Forrás 1974. 3. 118–123.; Tarján Tamás: A magyar regény 1974-ben. Irodalomtörténet, 1976. 8. 835.

92 Pomogáts Béla: *Történelmi polémia regényben elbeszélve.* Tiszatáj, 1974. 11. 88–93.; (-más) *A Görgey-probléma.* Könyvjelző, 1974. március, 10.; Csányi László: *Az újraértékelt Görgey.* Tolna Megyei Népművelési és Könyvtári Bizottság, 1974. július 14.; Borus József: *Történész szemmel a Visegrádi estékről.* Magyar Hírlap, 1974. július 27.

93 Például Zöldi László, Népszabadság, 1974. júl. 6.; Bányai Gábor, Kritika, 1974. 10. 22–23.; Pomogáts Béla: Tiszatáj, 1974. 11. 92.; Ördögh Szilveszter, Alföld, 1977. 75–77.; Tarján Tamás, Irodalomtörténet, 1976. 8. 817–847.

94 Például Kulin Ferenc: *Féja Géza Visegrádi esték.* Magyar Hírlap, 1975. május 18., IV.; Alexa Károly, Kortárs, 1975. május 822–824.

A másik, „*hogy a maga művészi és társadalmi funkcióján, amely magában véve is igen nagy teret biztosít neki, ne lépjen messze túl, és ne próbáljon betölteni, kisajátítani más, további funkciókat is.*”<sup>95</sup>

Zavarba jöhetünk, ha az első kikötés szellemében feltesszük a kérdést: Féja regénye „*legalább nagyjából az egykori valóságnak megfelelően*” mutatta-e be Görgei alakját, konfliktusait Kossuthtal, a szabadságharc eseményeit? Hiszen a Görgei-kérdésben jószérivel a mai napig sem jutottak egyezsége a történészek, a hetvenes évek elejéig, a *Visegrádi esték* fogantatása és írása idejéig semmiképpen. Mi is lett volna pontosan „*az egykori valóság*”, amit Féjának „*azzal ne túlságosan ellentétes módon*” kellett volna bemutatnia? De fordítsuk komolyabba a szót!

Féja jól ismerte a Görgei-kérdés irodalmát. 1974-es műhelyvallomása szerint diákora érzelmi hevületű, Kossuth-hívó szemléletéből a nagyszámú és egymásnak ellentmondó emlékirat józanította ki: „*megkísértem, hogy a magam erejéből igazodjam el erdejükben. Évtizedeken keresztül foglalkoztam velük, töprengtem és kutattam, ha nem is egyfolytában, de szüntelen visszatérve. Az emlékiratok tanulmányozásával és a kutatással párhuzamosan a szabadságharc irodalmával is megismerkedtem.*” Folyamatosan gyűjtötte a helytörténeti műveket: „*az egykorú társadalom tényleges mozgását, valamint érzületét főként ezekből ismertem meg.*”<sup>96</sup> Tájékozottsága kitűnik az 1944–45-ben írt Kossuth Lajos című történetpolitikai esszéből is. Fodor András 1954-es naplója szerint „*feltűnően olvasott, művelt*” ember, „*történészhez méltó, részletes érvekkel magyarázza el, hogy Görgey nem volt áruló.*”<sup>97</sup> Kosáry Domokos is elismeri, hogy Féja „*az idevágó szakirodalomban is láthatólag igen tájékozott, amihez hosszú évek alapos felkészülők munkája kellett.*”<sup>98</sup> A magyar irodalom története szerint is „*a források és a szakirodalom mélyreható ismerete*” jellemzi a regényt.<sup>99</sup>

A maga idején elmulasztottam kifagatni Féja Gézát a forrásairól, az édesapja hagyatékát gondozó, az életművet legalaposabban ismerő fia sem tudott felvilágosítást adni erről, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban pedig, ahol a hagyatékot őrzik, a *Visegrádi esték*re vonatkozóan mindössze a recepció cikk-kivágatai találhatóak. A kéziratban talán lehettek árulkodó jelek a forrásokról, de nem ismerjük a sorsát, az író valószínűleg elajándékozta valamelyik hívének, talán a nagy gyűjtő esztergomi orvosnak, Szállási Árpádnak.

A kortársak és az utókor pro és kontra kommentálták a tábornok szinte minden katonai, politikai jellegű lépését. Görgei súlyos koponyasérüléséről a „szemtanúk” éppúgy megírták, hogy egy huszár követett el merényletet karddal ellene, mint azt is, hogy ellenséges kartácsrepesz okozta a sebet. Irodalmárként meg sem kísérelhetem, hogy a Kossuth–Görgei-kérdés (együttműködés és szembekerülés) minden elemét érintő Féja-regény történelmi hitelességéről véleményt mondjak. A választott dialógusforma fölöslegessé is teszi, hisz mindkét főalak, Görgei és Kossuth is a maga meggyőződése szerint idézi fel az eseményeket, állítások és cáfolatok állnak egymással szemben. A mellékszereplők, háttérszereplők a regénykoncepciónak megfelelően Görgei, illetve Kossuth (dokumentumokból ismert) perspektívájában jelennek meg. Előnytelen megvilágítást kapnak Görgei ellenlábásai, akiket a tábornok megvetett (például Szemere Bertalan, Perczel Mór, Dembiński), kedvezőt, akiket tisztelt (Damjanich, Gáspár, Leiningen).

95 Kosáry II. 254.

96 *Egy regény keletkezéséről.* Új Forrás, 1974. 1. sz. 81–86. / *Törzsek, hajtságok,* Szépirodalmi, Bp. 1978. 245–246. / *Visegrádi esték,* Mundus, Bp. 2003. 273–274.

97 Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal I.* (1986) 221.

98 Kosáry, II., 294.

99 Béládi Miklós–Rónay László (szerk.): *A magyar irodalom története, 1945–1975, III/1.* Bp., 1990. 441.

Féja dokumentumokból építette a regényét. Mindenekelőtt Kossuth és Görgei autentikus szövegeire, addig publikált leveleire, emlékirataira alapozott, továbbá Steier Lajos<sup>100</sup> (főként a Görgei–Kossuth-viszonyt, a nemzetiségi kérdést és Beniczky Lajos tevékenységét érintő) forráskiadásaira. Az irodalmi-történeti feldolgozások közül Móricz riportjára, esszéire, Pethő Sándor könyvére és Julier Ferenc hadtörténeti elemzéseire, Kosáry Domokos 1936-os áttekintésére. Féja ismerte a könyvtárnyi Görgei-irodalmat, a visszaemlékezések közül jó érzékkel szűrte ki a minőségi jellegűeket. Megbízható forrásokra támaszkodott.

Megáll-e vajon a regény a történeti hűséget illetően több mint negyven év után a történetkutatás újabb eredményeihez viszonyítva? A kérdésre határozott igennel felelhetünk. Az „árulás” két fő bizonyítéka (a fegyverletétel mellett), Görgei 1849. január 5-i váci nyilatkozata és a 1849. áprilisi Molnár Ferdinánd-féle memorandum. Példaként vizsgáljuk meg ezeket!

Görgei a váci nyilatkozatban – a vád szerint – szembefordult Kossuthtal<sup>101</sup>, megtagadta az engedelmességet a Honvédelmi Bizottmánynak, kijelentve, hogy csupán a felelős magyar királyi hadügyminiszter utasításait követi. Görgei és Kossuth képzelt párbeszéde nyilvánvalóvá teszi, hogy fából vaskarika volt az engedelmesség megtagadása, hisz a hadügyminiszter a Honvédelmi Bizottmány utasításait követte, tehát Görgei a váci nyilatkozatot nem Kossuth ellen bocsátotta ki. A célja – összhangban a történettudomány mai álláspontjával<sup>102</sup> – a hadsereg válságának feloldása volt. Megnyugtatta a kettős hűség kelepccéjében vergődő, forrongó volt császári tiszteket, akik az áprilisi törvények szellemében hűek akartak maradni az alkotmányra tett esküjükhöz és az uralkodóházhoz is. A kiáltvány második része nyíltan vallja, hogy a sereg megesküdtött Magyarország alkotmányára, kitarat esküjénél, és minden külső ellenséggel szembeszáll.

Molnár Ferdinánd alezredes Görgei fővezéri irodavezetője volt (maga Kossuth küldte Görgei táborába). Steier Lajos bécsi levéltári kutatásai tárták fel, hogy 1849 áprilisában (a trónfosztást követően, annak reakciójaként) Molnár két saját kezű memorandumot nyújtott át a tábornoknak. Arra akarta rávenni, hogy vegye át a hatalmat, vezessen be katonai diktatúrát, lépjen alkura az uralkodóházzal. Az árulás vádjára szerint Görgei hajlott minderre, különben Molnár alezredest hadbírótság elé kellett volna állítania.

A regénybeli Görgei eliminálja a memorandumokat: azokat Molnár Ferdinánd csupán neki adta át, a maga szerepét pedig a két nappal később kiadott „válaszával”, saját kezű kiáltványával tisztázza: „A sereghez intéztem – a tábornok hangja most gúnyossá vált: – ez is afféle váci kiáltvány volt, aminő az új történelmi helyzethez illett. Magam fogalmaztam, úgy vélem, életem legszebb írása, a história nem engedte, hogy még egy ilyet papírra vessek. Idézek belőle: »Tinéktek jutott a szerencse éltetek feláldozásával megadni a szép honnak önállását, nemzetiségét, szabadságát, örök fönmlétét. Ez a legszebb, legszentebb feladatotok. Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek.« És így fejeztem be: »Győzni fog a nép, győznie kell mindenütt.« S lón, amint irtam, újra csatára keltünk.<sup>103</sup>”

100 Féja egyik levelében Nagy Olgának írta: „Steier Lajos, akit műkedvelő történésznek ítélnék, holott ragyogó elme volt.” 46. levél, 1975. május 15. i. m. 106.

101 Féja Géza Kossuth Lajos című könyvében még úgy látta, hogy a váci nyilatkozatból „igen szerencsétlen pártütő hang csendül ki”, a „nyílt pártütés határait súroló” kiáltvány. I. m. 165–166.

102 Hermann Róbert: *Görgei Artúr váci nyilatkozata. Hadtörténelmi Közlemények*, 1988. 2. 247–292. „Mindkét okmányból kitűnik, hogy kiadásukat elsősorban a tisztikarban lezajlott morális válság, ill. az ennek továbbgyűrűzésétől való félelem indokolta.” 262.

103 *Visegrádi esték*, Szépirodalmi, 1974. 139–140. / *Mundus*, 2003. 84–85.

Féja nem tudhatta: a memorandumok hamisítványok. Hermann Róbert bizonyította be filológiai alaposággal, hogy az iratok 1849 áprilisában még nem is léteztek.<sup>104</sup> Molnár Ferdinánd fogolyként (az aradi várbörtönben, a lefoglalt hadi iratok rendezése közben) készítette és csempészte az akták közé. Eliminálásuk lényegében ugyanazt sugallja, mint maga a valóság: nem befolyásolták/befolyásolhatták Görgeit, árusági vádat rájuk nem lehet alapozni.

Féja regénye, a *Visegrádi esték* megfelel Kosáry Domokos két évtizeddel később megfogalmazott második feltételének is: a regény megmaradt az irodalom művészi és társadalmi funkciójának határain belül. Féja nem a Görgei–Kossuth-vitát akarta eldönteni. Regényt írt, anélkül, hogy a történettudomány felségterületére kalandozott volna.

Szellemesen jegyezte meg egyik kritikusa, Pete György: „a Visegrádi esték – regény. Még csak nem is »történelmi regény.«<sup>105</sup> – elbírálni, értékelni tehát csak az irodalomesztétika normái alapján lehet és szabad. Semmiféle történelmi okfejtés nem csorbíthatja a mű értékeit, aminthogy nem von le semmit teszem azt az Iliász értékeiből, ha a történelmi valóság rekonstrukciója kívánnivalókat is hagy maga után. A történelmi hűség önmagában nem esztétikai követelmény, mert a műnek nem tartalma, csupán formája a történelem. Féja Géza nem az »igazi« Kossuth–Görgey-vitát, nem a szabadságharc »igazi« történetét írta meg – a történészek helyett –, hanem egy önmagán átszűrűt, s igaznak elgondolt emberi sorsot ábrázolt, amit átélve a lét titkai felé tapogatózhatunk önmagunk felé.”<sup>106</sup>

## 12.

Féja szerint a történelmi regény írója „nem mondhat le az adatok továbbgondolásának a jussáról sem. [...] Regényt ír a történelmi valóság szellemében, de nem az adatok szolgájaként. Szakszerű boncolás helyett inkább életre kelti a múltat, inkább föltámaszt, mintsem ítél. [...] A valóság értelmét keresi, az igazságot, és leghűségesebb segítőtársa a megérzés.”<sup>107</sup>

A megérzés – azaz a nélkülözhetetlen írói képzelőerő – nem kalandozhat fantazmagóriákba. El kell jutnia valaminő magasabb szintű történelmi hűséghez. Egyszerűbben: a történelmi tanuláshoz, ahová az író történelmi felelősségérzete vezetheti el.

A történelmi felelősségérzet útjelző és tilalomfa. Így írt róla Laczkó Géza 1937-ben, a Nyugatban: „múltak fényével vigasztal a homályos jelenben, történelmi megoldásokra mutat rá, hogy a jelen elviselésében és a jövő kiépítésében hasznosítsuk a tanulságokat [...] a jelen értelmét, a jövő reményét keresi a múltakban.”<sup>108</sup>

Hasonlóan gondolkodott Szirák Péter is a 2004-es Debreceni Irodalmi Napokon: „a történelemről szóló beszéd teljesítménye annak az illúzióknak a felkeltésén alapul, hogy itt lehet, ami nincs itt, s olyanná tehet, amilyen még nem vagyunk. A történelmi regény (a történetírással

104 Hermann Róbert: *Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai. Adalékok az 1849. április 14-i trónfosztás fogaadtatásának történetéhez*. Magyar Tudomány 1993. 11. szám 1403–1411.

105 Pete arra utal, hogy a *Visegrádi esték* műfaji megjelölése a címlapon regény és nem történelmi regény.

106 Pete György: *Gondolatok egy regényről*, Új Forrás, 1974. 3. 118. „Az első csakugyan regényemmel, mint műalkotással foglalkozó esszét most jelentette meg az Új Forrás, Pete Gyuri írta. Ugyanis egy írószövetségi estén az utóbbi idő legnagyobb magyar regényének nevezte” – írta Féja Géza Nagy Olgának. *Egy barátság története*, 98.

107 *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. 81–86. / *Törzsek, hajtások*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 253–254. / *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 278.

108 Laczkó Géza, *Nyugat*, 1937. 10.

szemben többnyire színre vitt módszertani rigorozitás nélkül) reprezentál egy historikai tárgyat, s közben az olvasó erkölcsi reflexióját mozgósító példázattá válik.”<sup>109</sup>

A történeti hűség sérülhet, sőt, olykor sérülnie is kell, hogy a történelmi felelősség érvényesüljön, ahogy a *Visegrádi esték* képzelt beszélgetéseiben. Az író – a valóságot megsértve – egymáshoz hajlította a kormányzót és a tábornokot. Kossuth sohasem békült meg Görgeivel, és a tábornok is mindvégig csalódással gondolt az államférfira.

Volt már róla szó, hogy a regénybeli összebékítés a harmadik idő dimenziója. A történelmi *tanulást*ot, a kategorikus imperatívuszt hordozza. Féja elkerülte a Kossuth- vagy Görgei-alternatívát. Úgy igazolta a tábornokot, hogy egyszermind „Kossuth hatalmas történelmi szerepét is elismeri. Innen ered az a törekvése, hogy a két hős polémiájából kettejük végső egyetértése és megbékélése bontakozzék ki.”<sup>110</sup>

A *Visegrádi esték*re is érvényes, amit Féja Nagy Olgának regénye befejezésekor írt: „A harmadik idő nélkül pedig immár nincsen érvényes világkép, de emberi remény és megnyugvás sem. A harmadik idő: az ember feloldódása, illetve sorsunk egyetlen lehetséges megoldása.”<sup>111</sup>

Az egykori harcos Féja Géza testamentuma: „nagy cselekedetet csupán a nemzeti erők összefogása útján vihetünk végbe, de éppen így a felelősség is mindig kollektív, sohasem lehetséges egyetlen embert feleltetni az egészért.”<sup>112</sup>

A szabadságharc megítélésében a közvélemény talán még ma is ingadozik: angyal és ördög, Kossuth vagy Görgei? A *Visegrádi esték* kísérlet a politikai és katonai vezető összebékítésére történelmi emlékezetünkben. Féja kiváló történelmi személyiségnek tartotta mindkettőt. Regénye a bálványimádás és bűnbakkeresés ellenében, az értékek egyezsége korparancsát tudatosítja. A megosztó ítékezés helyett az erők összefogása mellett érvel. A nemzeti önismeret és az emberi megértés érdekében.

Ideillik, amit Nagy Olgának írt 1975-ben: „minden emberi kapcsolat életetője s megtartója a megértés. A másik embert meg kell érteniünk, s a maga valóságában kell szeretniünk.”<sup>113</sup>

### 13.

Terentianus mondását csonkítva szokták idézni: „A könyveknek is megvan a saját sorsuk.” A teljes szöveg: „A könyvek sorsa olvasójuk felfogóképességétől függ.”

A *Visegrádi esték* egyik méltatója meggyőződéssel írta: a regény „kimozdította – és jó irányban mozdította ki – a Görgey-kérdést [...] Féja Géza könyvével a vita nem zárult le, de minden bizonnyal új lendületet ad a kutatásnak és a polémiának.”<sup>114</sup>

A dolgok másként alakultak. Az írást közlő Magyar Hírlap sietett kiigazítani irodalomkritikusa kedvező véleményét. Történész<sup>115</sup> szólaltattak meg, aki Féja szemére vetette, hogy „a könyvből számos olyan tény hiányzik, amelyeket [...] a gazdag történeti irodalomból ismerni kellene”; „nyoma sincsen a múlt [XIX.] századi történetírók és hadtörténészek Görgey működését illető bírálatának”. „Még sivárabb a kép a felszabadulás utáni monográfiák és tanulmányok vonatkozásában.” Számon kéri a történész többek között Révai József még 1945 előtt írt tanulmányát: „a marxista történetkutatás adatainak és megállapításainak ezt a mellőzését

109 (morsus) *Változatok a történelmi regényre*, DEOL, 2004. november 22.

110 Pomogáts Béla: *Történelmi polémia regényben elbeszélve*. Tiszatáj, 1974. 11. 92.

111 *Egy barátság története*, i. m. 39.

112 *Egy regény keletkezéséről*. Új Forrás, 1974. 1. 83. / *Törzsek, hajtások*, Szépirodalmi, Bp. 1978. 249. / *Visegrádi esték*, Mundus, Bp. 2003. 275.

113 *Egy barátság története*, i. m. 119.

114 Kulin Ferenc: *Féja Géza Visegrádi esték*. Magyar Hírlap, 1975. május 18., IV.

115 Borus József: *Történész szemmel a Visegrádi estékről*, Magyar Hírlap, 1974. július 27. IV.

semmiképpen sem tekinthetjük »a történelmi tények, folyamatok gondos mérlegelésének«, ahogyan azt e hasábokon annak idején a könyv ismertetője állította”.

A Visegrádi esték idővel mégiscsak új lendületet adott a kutatásnak. Történt ugyanis a '70-es évek második felében, hogy egy gondos édesanya – szeretettel követve és segítve gyermeke szellemi fejlődését – kamasz fia kezébe adta és elolvastatta Féja Géza regényét. A tinédzser idővel 1848/49, a forradalom és szabadságharc kutatója lett, ma Görgei életművének legjobb ismerője, monográfusa. Évtizedekkel később így emlékezett vissza gyermekéveire: „Hatéves koromban eldöntöttem, hogy történelemmel akarok foglalkozni. Székesfehérvárra jártam a Rákóczi Ferenc általános iskolába, és az első emeleten volt egy nagy Rákóczi-kép. Ennek hatására először a kuruc korrallal akartam foglalkozni, de hetedikesen elolvastam Féja Géza Visegrádi esték című regényét. [...] Nekem addig, mint afféle zöldfülűnek, az volt a véleményem, hogy nagyon szép ez az 1848, csak Görgei áruló volt, és kár, hogy ilyen rosszul alakultak a dolgok.”<sup>116</sup> „Ez a könyv merőben más képet adott 1848–49-ről, mint amit addig ismertem. Lényegében akkor dőlt el, hogy ezzel a másfél évvel, s ezen belül Görgeivel fogok foglalkozni. Izgatott az a kérdés, hogyan »csinálnak« valakiből árulót, amikor erre igazából nem szolgált rá. Aztán már nem is annyira a vád és a védelem izgatott, hanem inkább az, hogy ténylegesen mit csinált ez az ember. Ugyanakkor 1848–49-cel foglalkozva mindig új és új témákra leltem.”<sup>117</sup> „Ez a könyv mutatta meg számomra, hogy mennyi érdekesség és vitatott kérdés kapcsolódik ehhez a történelmi eseményhez, s kiváltképp Görgei szerepéhez. Később pedig azzal kellett szembesülnöm, hogy az 1948 utáni történetírásban a szabadságharc katonai története messze nem kapta meg azt a súlyt, amit megérdemelt, s Görgeivel különösen méltatlanul bántak. Úgy láttam, ezen a területen volna mit csinálni.”<sup>118</sup>

Így járult hozzá a regény egy nagyívű történelmi pályához. Hermann Róbert filológiai igényű kutatásai, forráspublikációi új lendületet adtak a forradalom és szabadságharc hiteles ábrázolásának. A Görgei-kérdést az „állandóan prolongált politikai viták” zavarosából sikerült kimentenie és átvezetnie a tényleges történelmi kérdések tárgyszerűségébe, Kossuth–Görgei kapcsolatának reális megítélését kínálva fel a nemzet, az utókor emlékeztetének. Hála Féja Géza regényének, amely a vélemények és érvek felsorakoztatásával lengésben hagyta a mérleg nyelvét, s így keltette fel a tisztázó érdeklődést a téma iránt.

*Pro captu lectoris habent sua fata libelli.*

116 Múlt-Kor [http://mult-kor.hu/20090527\\_vesztes\\_helyzetbol\\_is\\_gyozhattunk\\_volna](http://mult-kor.hu/20090527_vesztes_helyzetbol_is_gyozhattunk_volna)

117 Térdhajítás a honvédsereg előtt. Beszélgetés Hermann Róbert hadtörténésszel, Új Honvédségi Szemle, 1999. 5. 96.

118 Feith László: *Regionális Prima Díjat kapott Hermann Róbert* [interjú]. honvedelem.hu 2017. december 5.